

Димитровград и мечтата за добър живот: разговор с хората, идеите и природата

[Dimitrovgrad and the Pursuit of Good Life – In Conversation with People, Ideas and Nature]

Огледалото на един народ, на една държава, на един град или село – това е неговото минало. „Лошо или хубаво“ – това е неговата история. ... Историята на един народ и на едно селище не се измислюва. Тя се пише и почива на истини и факти и преживелици.

/Кръстю Запрянов, Из „История на Черноконево“, 1940 г./

“Бъдещето трябва да бъде най-напред в сърцата на хората, а после в тухлите.” /думи от „Грешката на Авел“, пиеса на Емил Манов, посветена на Димитровград и играна през 1964 г./

ОБЩ КОНТЕКСТ

Последните десетилетия в България се прави много за социализиране на нашата древна, средновековна и възрожденска история. В сянката на това усилие остава българското минало през 20 век, особено втората му половина. Образованието, институциите на паметта, музеите стоят настрана от темата, защото се страхуват тя да не стане повод за обществено разделение и конфликти. Близкото минало не е съвсем изживяно, осмислено и към него се подхожда предпазливо. Успоредно с тази институционална и образователна свенливост вървят немалко опити залежите на това противоречиво минало да се използват манипулативно в името на краткосрочни политически ползи. Всъщност **близката дистанция** освен риск е и ценна възможност:

- Близката историческа дистанция е възможност за по-пълноценно съпреживяване и разбиране на не толкова далечните истории на баби, дядовци и родители - по-плътно съпреживяване на сегашния човек с недалечното минало и обратно - по-естественото вписване на миналото в днешния свят;
- Архивите и наличните ресурси на паметта са много по-богати в сравнение с по-далечните и „престижни“ периоди;
- Заради своя конфликтен и драматичен потенциал близкото минало е безценно средство за утвърждаването на разпознаваеми ценности, обществени блага и идентичност, в които българското общество може да се припознава и занаяпред.
- Противоречивите теми пораждат интерес и любопитство, грабват вниманието. Те са ценен урок, който трябва да се използва активно и творчески в помощ на днешната обществена среда и визии за развитие.

Историята на България през последните 150 години се движи от стремежа към изграждане на модерни държавни институции, национална общност, справедливо и солидарно общество – най-просто казано, в търсене на **по-добър и достоен живот** за българските граждани. Развитието на модерното общество е съпътствано от преходи, конфликти и съперничества между различни визии и средства за постигането на тази универсална за съвременния свят цел. Ако първата половина на българския ХХ век е белязана от колебливо и постепенно развитие, от бавни промени (успехи, грешки и провали), движени главно от нормите и приоритетите на националната държава, частната собственост и капитализма, то втората половина на ХХ век е белязана от налагането на революционна и безалтернативна програма за модернизация. Целта е изграждането на ново общество, нов човек, вдъхновени от принципите на комунистическата идеология и най-вече от практиката на Съветския съюз.

Макар Димитровград да се появява официално на картата едва през 1947 г. като символ на „новия живот“ в комунистическа/социалистическа България, градът не изниква на празно място. Историята на Димитровград (преди и след града) в нейните най-различни мащаби (политически, икономически, социални, човешки) може да служи като представителен модел на България и българите през целия ХХ в.

Поставяйки на предна линия в музейния разказ уникалните и типичните хора, конкретните истории на Димитровград, имаме шанс да изградим по-обща представа за историята на страната, идеите и обществото през ХХ век. Димитровград като град, индустрия, институции, управление, хора и идентичност е съграждан, за да бъде пример. Нищо не може да онагледя така добре промените, които настъпват в България след Втората световна война, специфичната представа за „добрия живот“, „новия човек“ и „новото общество“, както новопостроените по време на комунистическата власт градове (в Съветския съюз, Източна Германия, Унгария, Полша и България). **„Ако човек трябва да пише за България, за цялата ѝ промяна след 1944 г., трябва да пише за Димитровград. Защото тук най-ярко е изразено преобразованието и в мислите на хората, и в създаването на промишлеността** (Георги Карауланов, „Спомени“, ИМ-Димитровград, Осн. ф., р. III-а, Инв. № 2979/2, стр. 5). Преследването на тази задача, отхвърлянето на предишното, изпитанията по пътя, успехите, дефектите и провалите, изчерпването на политическия и социалния проект, който стои в основата на Димитровград, израстването на димитровградчани наред тези изпитания определят себеусещането и самочувствието на гражданите му днес. Бъдещата експозиция не трябва да героизира и идеализира миналото, а да го драматизира, за да стимулира размисъл и поучителен разговор.

Публиката на музея: Целта на експозицията е да покаже този път по ангажиращ, емпатичен, интересен и исторически поучителен начин. Инструментите за постигането на тази цел трябва да са вдъхновени от най-съвременните достижения на музейното дело и да ангажират по несложен и непосредствен начин възможно най-различни по възраст, по компетенции и по интереси публики – местната общност (**деца, ученици, учители** – специален акцент!!), външни посетители и гости, чуждестранни туристи (широк потенциал). Музеят да бъде

място за добре и полезно прекарано време. Към него е препоръчително да бъде интегрирано специално пространство или модул за най-малките посетители на музея (семейства с деца), където да се показват по занимателен начин реалности от миналото на града и тогавашните деца. По отношения на цялостната експозиция не е необходимо да се сегментират послания за различни целеви групи, а да се опитаме да намерим пресечната точка в езика и представянето между възможно най-широк набор от посетители - интересно, забавно и приятното усещане, че си научил нещо ново. Стабилен мост между експертното знание и гражданския интерес.

ОСНОВНИ УЧАСТНИЦИ В ЕКСПОЗИЦИЯТА: ХОРАТА, ИДЕИТЕ (ИДЕОЛОГИЯТА, ИНСТИТУЦИИТЕ) И ПРИРОДАТА

Основната (структурна) логика на музея върви през очите на типичен персонаж, който живее и може да бъде избран като гледна точка във всеки от различните модули [*идва от предишния и се развива в следващите, за да се покаже връзката*]. Чрез него (тях) се „срещаме“ с природата, институциите („града“ или характерни топоси от него), идеите и другите хора, характерни за времето, което се представя. Те се разгръщат като образи през конкретни ситуации, разказана история, а много често и конфликти.

Персонажите [предварителна схема, чието обогатяване или редуциране са отворена възможност]:

<p>Първи модул: общността преди града (... - 1947) [малката общност и малкият мащаб, топлата и сгряваща светлина на утринния час].</p>	<p>Втори модул: Градът (общността), погълнат от идеологията (1947 – 1958) [ярката и заслепяваща светлина на идеологията по пладне] Институциите, хората се (само)разбират по еднозначно дефиниран от идеологията на комунизма начин.</p>	<p>Трети модул: хората се освобождават / еманципират от (насред/чрез/въпреки) идеологията (1959 – 1990) / „Следобедът на идеологията“: чрез нови идеи, нови хоризонти и в стремеж към добър и достоен живот [контрастната светлина на късния следобед, когато нещата се виждат по-ясно]</p>
<p>Земеделец, зеленчукопроизводител > кооператор > кираджия, търговец >местен банкер / кооператор</p>	<p>Бригадир по неволя... / работник в ДСО Димитровград – каруцар [по време на строителството са хиляди]</p>	<p>Частен производител и продавач на неделния пазар [драматичното завръщане към малкия мащаб]</p>
<p>Бежанец от войните > наемен работник, „бараба“, миньор (комунист) / емигрант в СССР [напускането на малката общност и място, човешкият мащаб, радикализирането, радикалният проект „извън“ е по-възможен]</p>	<p>Ентусиазиран бригадир > Работник в Химкомбината / строител на АТЗ</p>	<p>Работник става „спекулант“ (Французов = Седларов) > оттегляне в малкото, личното и семейното, бягство от идеологията.</p>
<p>Учителка > читалищен деец > аматьор театрал</p>	<p>Култур-просветник > прокурор [„социалистическата законност“, критичният потенциал на идеала/утопията] > културен деец</p>	<p>Дисидент / несъгласен борец за граждански права и екология [високите изисквания на утопията като алиби за несъгласие]</p>
<p>Чужд специалист / образован в чужбина, предприемач (Атанас Вълчев) > инженер (инженерите около мините)</p>	<p>Специалист инженер > инж. Велчо Вълчев наследник на предприемача А. Вълчев (няколко типа са: „бивш“ спътник, превъзпитан спътник, нов кадър).</p>	<p>Критичен технократ > журналист > опозиционер / гласност – новият императив.</p>

Персонажите се срещат наред споделените топови на „града“, какво мислят и как действат наред институциите и идеите. Там стават конфликти (например, частник / държава – доста устойчив като че ли; земеделец / сговорист; ... партиен функционер / обикновен работник), но с различна видимост във времето) и се разгръщат истории – **търси се силен драматургичен афект, съпреживяване и поука!**

Всеки модул представлява каталог от места, герои и конфликти, от които може да се избира, докато се опитваме да дадем поука и общо послание. В началото е дадена формално-тематична структура, която служи за ориентир, задава най-обща рамка и предоставя фактология, но няма за цел да ограничава или предопределя предложените проекти. Даваме си сметка, че малка част от предложеното по-долу може да влезе в самата експозиция, но на „тезисите“ трябва да се гледа като материал, чрез който авторите на проектите за експозицията да изведат най-значимите и използвани за тях елементи. Количественото разпределение на информацията по модули не отразява тежестта, която трябва да имат в експозицията. Например първи модул не се очаква да има толкова голяма тежест, но информацията е разгърната подробно, за да се осветли един сравнително непознат период от миналото на Димитровград и да се даде картината „преди града“.

* * *

ПЪРВИ МОДУЛ: РАЖДАНЕТО НА ОБЩНОСТТА – ХОРАТА И ИДЕИТЕ КРАЙ БРЕГА НА МАРИЦА (1877 - 1947)

Мястото, хората и идеите преди „града“ – историята на Димитровград преди Димитровград

В тази първа част трябва да се покаже **природата/ландшафта/географията и симбиозата/конфликта с нея, изграждането на общността, институциите и хората с техния поминък, конкретни истории и идеите**, които обединяват и/или разделят хората. Тази местна общност постепенно влиза в контакт с модерните институции и хора – учители, инженери, доктори, есперантисти, театрали, политически партии и идеите, които носят те.

Ключови думи: река Марица, железопътната линия, транспорт, ранна индустрия; природата, традицията и идващата модернизация, кръстопътят, появата на пушека от високия комин, малка общност, доверие, политически и социални конфликти, развитие... : *това са елементите, от чиято динамика се раждат историята, социалният и културният пейзаж, върху който се разполага Димитровград.*

Посланията: Зараждането на местна общност около 1) реката, земеделието – развиването на модерно, интензивно земеделие; 2) железопътната линия и транспортния център; 3) даровете на земята: въглища, вар, варовик и усвояването им през индустриализацията. **Всички тези фактори спомагат за относително ранното излагане на района и общността на влиянието на модерните институции, технологии, професии и идеи.** Като основна характеристика може да се извлече **бавното, но „естествено“ развитие на общността** – без резки движения. Институциите и самоиздръжката им от местната общност чрез местната инициатива – всичко идва от земята. *Да се създаде контрапункт на един от основните пропагандни стълбове на социалистическия Димитровград, че всичко е на „гола поляна“, че обществото преди 1944 г. е бедно и изостанало, неспособно да тръгне по пътя на модернизацията („Животът не е бил добър“).* Напротив, селата, от които се ражда Димитровград, през това време вече носят всички атрибути на модернизиращо се общество – институции (училища, читалища, кооперации, спомагателни каси, корпорации, частни предприемачи, търговци, обособяване на обществени групи, професии, интереси и политическо и идейно разслояване; жизненият стандарт постоянно се покачва, достъп до модерни стоки и машини. **И то до голяма степен саморасли – продукт на срещи между местното с националното и с глобалния ход на времето.** Тази близост и сравнително локален мащаб на промените и развитието предполага по-ефективно и консенсусно разрешаване на появяващите се конфликти и на политическите / обществените разногласия. Предимствата (и недостатъците) на малката общност и на еволюционното, договореното, опипващото развитие.

Формални структурно-тематични насоки (прозират най-често през т.нар. топоси от историята на града) [[Фактология и съществуващи в музея експонати](#)]:

Подтема 1 Създаване и именуване на селата Раковски, Марийно и Черноконево: Кратки исторически данни за възникването на селата Раковски, Марийно и Черноконево; Река Марица и ролята и в живота на местното население.

Подтема 2 Стопанско развитие - края на XIX-първата половина на XX век: Земеделие и градинарство, Източнорумелийската железница и ролята и за развитието на региона; Търговия; Изграждане на каменовъглена, енергийна и индустриална зона на левия бряг на река Марица (Въглища и електропроизводство. Концесионери на мини. Начало на циментовото производство)

Подтема 4 Просветата и духовен живот. Създаването на местната интелигенция: Училища, читалища, кооперации; Местната интелигенция

ТОПОСИТЕ / ФОНЪТ:

*Реката, земеделието, зеленчуците: „Със земеделие са се занимавали почти всички жители на селото заедно с учителя и свещеника“ (Кр. Запрянов 1940). Днешният Димитровград се оформя върху землището и общността на няколко села – Каяджик (Каменец 1906 г., по-късно Раковски, 1925 г.), Кокарджа става Марийно 1897 г. и Караатлий – Черноконево. До голяма степен те започват да се образуват около земеделските и транспортните възможности, които предлага реката, жп линията и плодородните земи по бреговете ѝ. Наличието на богати турски чифлици в района задава основните отрасли: говеда, жито, превоз на храни, дървен материал по реката към Одрин; по-късно ориз, сусам, тютюн, памук, бубарство, зеленчуци. „Историята на Караатлий“ с автор Стойчо Попов [*тъстът на Атанас Велчев Митев (вж. по-нататък), предприемач миньор*]: жестоката съдба на Караатлий при оттеглянето на руските войски през 1877 г., следвано от погром, който летописецът сравнява с Батак - 292 души са убити (мъже, жени и деца), селото е изгорено. Това е новото начало за село Караатлий (Черноконево). Напускането на населението от близките турски села, оземляването, материали за новите къщи... (Кр. Запрянов 1940). **Кооперациите – Кредитно-потребителско дружество „Съгласие“** – 27 души градинари. През 1922 г. Районна популярна банка. През 1927 г. Потребителска кооперация „Братско дело“ – имат собствена складова база. Има кооперативно движение и в трите села. Все по-интензивно земеделие – зеленчукопроизводство, консервна промишленост. През юли 1936 г. започва работа **Вакуумно-консервната фабрика**, собственост на фирма „Леви“ от София. [*Особено през войната – тук може да се покаже еврейската линия – какво ли се случва по време на антиеврейското законодателство с фабриката? Макар това да е маргинален сюжет за региона.*] Фабриката заема 10 000 кв. м – модерни машини и инсталации. 30-те години дневно от Раковски отпътуват 10-15 вагона зеленчуци (нови сортове, парници, напояване чрез електрически помпи, вече има ток – вж. по-долу; ДА – Хасково, Ф. 47, оп. 11, а.е. 344 (103 л.) - Декларации за състоянието и дейността на вакуумно-консервните предприятия (1947 г.) През 1939 г. Министерството на

земеделието открива в Раковски „Допълнително земеделско училище“. Поради недостатъчен брой ученици и войната това училище бива закрито през 1943 г. Рибарската общност също е добре видима. До периода след 50-те, когато регионът се индустриализира рязко, риболовът е съществена част от местната икономика и поминък. През 30-те Риболовното дружество в Черноконево е от 150 членове.

*ГАРАТА: Друг основен фактор е кръстопътното място, важен транспортен възел. Оформянето на скелета – малки пристанища. Появата на гарата – връзка с метрополията Одрин – Истанбул и възможност на Старозагорския и Хасковския регион да товарят стоки там. На 6 юли 1873 г. великият везир посещава Каяджик. Описано е във в. „Право“. Минава „Ориент експрес“. Според свидетелството на Ал. Батенберг (дневник от 1877 г. - – има телеграф, резервоар с вода, складове. Началникът на гарата е немец; има чиновник по движението, стрелочник, магазинер – кантарджия и **носачи**. 1922 г. се изгражда теснолинейна връзка Хасково – Раковски. На 13 май 1923 г. я открива Цар Борис III, а Александър Стамболийски държи двучасова реч в Хасково... [Това са последните седмици от живота на Стамболийски. От Хасково отива в Славовица, приема царя на гости за един следобед. Следва превратът на 9 юни и убийството му. През това събитие може да се представи земеделската партийна програма и изобщо тази политическа идея – връзка с разказа на Кр. Запрянов за въстанието през 1923 г.] На 2 февруари 1928 г. се преустройва в нормална линия, част от голям проект, свързващ Бяло море и Дунав – кметът на Раковски приветства гостите. Линията по-късно стига до Кърджали, Момчилград и Подкова. През 1939 г. е завършена новата гара, запазена и до днес. Гара Раковски е нещо като южнобългарска Горна Оряховица - пресичат се жп линиите в посока изток-запад и север-юг. Има големи зеленчукови складове западно от гарата. Хайван-пазар – пазар за животни – до днешния известен ресторант „Тухлата“. Около гарата се оформя квартал, който има по-скоро градски облик. Освен земеделските продукти се търгуват – плугове, брани, ронячки за царевица, шевни машини, кревати, помпи за вода, тръби... В близост до гарата израства и Консервната фабрика.

*МИНИТЕ и ИНДУСТРИЯТА: експлоатация на залежите от природни изкопаеми (въглища и варовик). Местната история за горящите камъни и откриването на въглищата: През 1886 г. група местни ученици с учителя Делчо Милков направили екскурзия до близката Добричка река. Наловили риба и запалили огън да я опекаат. За да направят завет на огъня, те го оградят с намиращите се край тях парчета /кил/.... оградата на огъня започва да гори и тежко да мирише на „панпорски кюмюр“ [въглища за влакове], какъвто употребявали в Баронхиршовата железница... (стр. 43, Байрактаров, подобна история разказва и [Велчо Велчев в своята книга „История на маришкия каменовъглищен ...“](#)). А учените казват, че водата (Марица и нейните притоци) разкриват въглищните пластове – *връзката между въглищата и реката*. Кариерите, варниците, шахтовите пещи около гарата. **Най-известната варница била на Делю Славчев и съдружници в м. Габера** (където е парк Паньо Пенев – *виж важността на Парка в следващите модули*). Особено в началото на века докъм 20-те има нещо като „Златна / черна треска“ в региона, т. нар. „героичен период“ на въгледобива (Велчо Велчев). Чак през 30-те

започва по-сериозния добив, когато е построен ТЕЦ „Вулкан“. През 1931 г. „Вулкан“ е акционерно дружество, което се стреми да окрупни дейността на предишните по-малки и конкуриращи се частни минни участъци. През 1936 г. построяват нова електроцентрала „Шкода“ с помощта на чешки специалисти. Има множество частни мини: най-известният собственик на частни мини е **Атанас Велчев** от с. Марийно. **Покрай мините идва идеята да се построи дековилната железница през 1923 г.** През 1931 г. договор с Хасково за снабдяване на ток през ТЕЦ „Вулкан“. Клиент е и с. Раковски, държавните мини „Марица“, които влизат в конкуренция с дружество „Вулкан“ и други частни мини. Започва да се строи далекопровод към Харманли, Симеоновград, Свиленград. През 1939 г. Гранитоид купува АД „Вулкан“ – в тежко финансово състояние – и започва да строи циментов завод (*имаме снимки от плановете за различните инсталации*). През войната строителството върви бавно и финансово трудно, но каменовъгленото дружество притежава вече мина, електрическа централа, циментова фабрика и селище с около 1 200 работници (60 семейства). По спомени през 1940 г. (Кр. Запрянов) в дружеството работят между 2 000 и 3 000 души. Районът не е директно засегнат от Втората световна война.

Статистиката казва, че през 1947 г. Раковски има инфраструктурата на малък град: население 9 150 човека, държавна мина „Марица“ и няколко частни мини, две електроцентрали – „Вулкан“ и „Марица-1“, строящ се циментов завод, една консервна фабрика, 3 мелници, 2 дарака, 2 модерни варници, 1 лимонададжийница, 9 фурни за хляб, 15 кръчми, 3 сладкарници, множество складове и работилници; 4 държавни здравни служби, няколко лекари и зъболекари, 1 общинска и 1 частна аптека; над 1 000 ученици в 1 гимназия, 3 начални училища; 1 книжарница, 1 кино в бивш склад, няколко футболни игрища (Гюзелев 2007, стр. 103).

*Читалището и местната община: има ги във всяко от селата – организирани около лекции и просвещение, с тях се появява театъра = кафене на кооперация „Съгласие“. Председател на читалището от 1928 до 1951 г. бил учителят Владо Вълчев (вж. по-долу). Отново се издържа от собствена земя, дава се под наем за зеленчукови ниви. Самоуправление, което стъпва изцяло на местната общност. През 1939 г. започва построяването на читалищния дом – театър с читалня, но заради войната и липсата на средства спира. След 1944 г. върху изграденото се построява сегашният театър. През 1943 г. читалището открива кино в бивш зеленчуков склад, което работи до 1947 г. Около училищата се организират (30-те) трапезарии за бедни ученици, като средствата се набират от вечеринки, забави, училището разполага със земя, фурна на гарата, хотел, които са се давали чрез търг под наем. Наемите се използват, за да се финансира училището.

ГЕРОИТЕ / ТИПАЖИТЕ:

*Земеделец, зеленчукопроизводител > кооператор > кираджия, търговец > местен banker / спомагателна каса / кооператор:

Населението се разслоява: освен земеделци, от кираджиите и магазинерите се появяват търговци, занаятчии, служители на гарата, кръчми, хотел – 7 частни магазина, 9 кооперативни, 16 частни кръчми, общо 32 търговски заведения. **Каруцарите – задругата, която организира стачка.** „Днес [1940 г.] нашето село (Черноконево) е едно от първите градинарски села в този район, което е първо по домати, пипер, зеле и др. по качество и количество. Затова градинарството в нашето село е един много добър отрасъл и клон от земеделието, от което 140 души допълват своя недостиг от земеделието, което се обработва рационално и модерно с много парници и разни помпи за вода и се работи с ентузиазъм и вяра в бъдещето на градинарството, което е за предпочитане.“ (Запрянов 1940, стр. 17)

* Бежанец от войните > „бараба“ > наемен работник / миньор (комунист, емигрант в СССР):

„Всички работници от мините влизаха [след войните] в редовете на тесните социалисти, наречени по-късно комунисти. Убеждението на всички работници беше, че тяхното материално положение ще бъде подобро само чрез комунизма.“ (Кр. Запрянов 1940, стр. 12)

Този образ е вдъхновен от следното описание: „Поради все по-голямото търсене на минни работници (балканските войни), концесионерите се опитваха да привлекат работници и от околните градове. ... Към 1912-13 година започнаха да се появяват т.нар. **чирпански „бараби“**. За първи път тази дума беше произнесена тогава и занимаваше силно селските умове. Та къде бяха виждали те такива уж образовани градски хора, като седнат да ядат и пият в някоя кръчма, изхарчат всичките си пари до стотинка, а на другия ден почти гладни работят като лъвовете. Именно такива бяха те, първите „бараби“ – здрави, млади, буйни, безстрашни хора, пиеха до превала, но когато работеха, никой не можеше да им излезе на среща. / В мина „Надежда“ обикновено те пристигаха по 5-6 души, на бърза ръка ремонтираха 1-2 стаи в бараката, построяваха нарове и се настаняваха. Варяха си обикновено стар фасул с някакви зеленчуци, месо, когато имаше. Сирене купуваха от околните села, а хляб обикновено от фурната на гара Раковски или плащаха на някоя селянка да им го меси и пече...“ ([В. Велчев 1975](#), стр. 97). В мините се използват и военнопленници (през 1916 г. добивът на мината се вдига двойно благодарение на 50-60 пленници, изпратени от Министерството) – после трудоваци, затворници [*традиция има, тя се поема и развива бурно след 1944 г. – илюстрира ясно непривлекателността на миньорския труд*]. Един от пленниците, Милан Живкович, остава да работи в дома на Атанас Велчев като управител на домашното стопанство. „Иначе по-голямата част от работниците са полуминьори-полуземеделци заради сезонния характер на работата.“ ([В. Велчев 1975](#)) [[Кратко обобщение за 20-те и 30-те години в мините](#)]

Оплаквания до Работническия съюз за лошите условия. През 1940 г. един от инспекторите по труда – няма баня, пералня, 22% страдат от малария. Друг източник – Велчо Велчев – опровергава наличието на недоволство, организирано работническо движение и пр. сред миньорите. „И днес [1940] мините са най-добър източник на препитанието на много работници от нашето село и от другаде. Работата е

8 часова и не е толкова уморителна както е била преди, когато се работеше по стар, примитивен начин, а сега се улеснява с разни машини и други модерни сечива, които способстват за по-голямо производство и не толкова уморителна.“ (Кр. Запрянов 1940, стр. 18)

По-типичната за региона траектория на местния работник, съдбата му не се променя много преди и след 1944 г.: Делчо Жеков – от 1924 до 1954 работи като майстор копач в мините край Марийно... „не е изпуснал кирката 30 години. Но не само това го издига над останалите работници. Най-вече това е неговата прословута дисциплинираност и съзнателност, които го налагат над всички други. И затова наградите следват една след друга: 1939 – униформен миньорски костюм; 1940 – сребърен часовник омега; 1946 – маса с 4 стола; 1949 – двойна надница; 1951 – значка „Заслужил миньор“ и 1 500 лв.; 1953 – Орден „Георги Димитров“; 1954 – двукрилен гардероб... изпращан като делегат в ГДР. Сега е пенсионер... занимава се с образцово подредения си двор в квартал Черноконево.“ (В. Велчев 1975, стр. 248)

По-периферен за този период, но много важен за следващия е **партиецът комунист / политическият емигрант**. Един от прототипите може да е **Дико Иванов** [той не е местен, но осигурява връзка със следващия модул. „Завръщането“ му тогава от далечно място и начин на живот... внасянето на съветския модел]: „В 19-та година станах партиец (тесен социалист)... След това ме изгониха, защото аз им пречех. Знаех работи, които не трябва да знае всеки. Аз само за Партията съм работил.... [1921 г. емигрира в СССР през Одеса заедно със завръщащи се белогвардейци] Аз съм дошел тука да служа в „Червената армия“, но ме пратиха в българските села в Украйна. Казвам, дайте ми най-назадналите села... Ние реквизирахме хляба... намирахме, ходехме, това беше дело на Комсомола, аз ги водя, ходим, тропаме, да бодем, ако е меко .... значи яма. Конфискувах сякога къщите. Изгонвам попа от неговата къща и клисаря. Всякога две къщи най-хубави в центъра. Най-големи. Там веднага клуба на Комсомола, а в другата „детски сад“ - детска градина, за децата да ги хранят там по 400 грама.“ (автобиографичен разговор, БНР 1982 г.) Траекторията му е много показателна за бъдещите „нови кадри, които решават всичко“ – тръгва от социалните низини, далеч от непосредствената си социална среда, получава всичко от Партията (образование, работа, социално израстване в чужда страна и хора, и ѝ служи неотклонно. [Допълнителни източници: [Интервю-спомен без \(само\)цензура](#) (имаме и аудио запис); [Автобиографии](#).]

Сходен, но и различен (защото идва от типична „буржоазна“ и образована среда) е профилът на Георги Иванов – местният комунист, част от местната общност. Неговият профил съвпада с този на местния интелегент, учител (виж. по-долу).

Георги Иванов (1888-1957 г., ДА – Хасково, Фонд № 845, оп. 1): Роден в с. Каяджик (Раковски). Баща му, Иван Тодоров е един от големите собственици на бахчи(градини) в село Раковски, бил е помощник кмет и кмет на Каяджик в кр. на XIX, нач. на XX в. Завършва гимназия в Пловдив и юридически науки в Женева, Швейцария. Работил като телеграфо-пощенски служител и адвокат в Пловдив и Хасково. Участник в Балканската и Първата световна война. Член на БРСДП (т. с.) от 1910 г., основател на партийната организация в с. Раковски, един от ръководителите на железничарската стачка през 1919 г. в Пловдив. През 1921 г. е пратен в Съветска Русия и извървява много

сходен път като Дико Иванов (събира жито из български села в Украйна и ги вкарва в „правия път“)... подготвян е за служба на Партията във висшата военна академия "Фрунзе" в Москва и през 1924 г. е пратен обратно в България (нелегално). Там е н-к щаб на военно-партийната организация в област Пловдив. По време на априлския атентат 1925 г. е заловен и осъден на смърт, впоследствие смъртната присъда е заменена с доживотен затвор (тук важна роля има Анри Барбюс – френски комунист, който спасява с публикациите си осъдените на смърт) – след 12 години е амнистиран. До 1944 е адвокат в Хасково и под прикритие работи за Партията. През 1945 г. е народен обвинител, а през 1946-1947 г. е прокурор на съдебните процеси срещу „нелегално забогателите“. Заемал е ръководни длъжности в БКП, Българо-съветските дружества, в комитета за мир и др. Починал на 13 февруари 1957 г. в Хасково. [Допълнителен източник: [Спомени](#)]

*Селската интелигенция > учител, самороден предприемач > местен чорбаджия: Прототип Атанас Велчев Митев и неговото семейство (р. 1874 г. – 1961 г.). Сирак след 1875 (баща му загива в Старозагорското въстание), майка му се оженва в Кокарджа (Марийно). С държавна стипендия завършва гимназията в Хасково (5 клас) и после прави кариера като бирник – натрупване на първоначалния капитал. Оженва се за Хуба, дъщеря на Стойчо Попов (р. 1859 - 1921 г. от Черноконево – син на загинал въстаник, уважаван и образован човек, учител, държавен служител, русофил, гонен от Стамболов, много активен политически и икономически, от него внукът Велчо Велчев си спомня, че научил за Илиадата и Одисеята на Омир). През 1905 г. се ражда синът на Атанас Велчев - Велчо Атанасов Велчев (има още 6 братя и сестри), **бъдещ минен инженер**. Под влияние на тъста си Атанас Велчев започва да се интересува от миньорство, но не работят заедно (не си имат доверие заради индивидуалистичния нрав на Атанас). Той разработва някои от най-известните мини в района – „Вяра“ (1909), „Надежда“ и „Георги Николов“. През 20-те се включва в Акционерно дружество „Вулкан“, но по-късно Велчев се оттегля, за да запази самостоятелността си. В края на живота си живее в Хасково и продава печени семки, умира в крайна бедност. Под негово давление синът му Велчо Атанасов Велчев завършва геология в Белгия през 1933 г. Работи като стажант инженер в мина Перник, а после с прекъсвания работи на бащините мини до 1945 г. В книгата си Велчо Велчев описва, че като цяло с нежелание запълва празнините в бащиното минно начинание, където трябва да има по правило дипломиран минен инженер. Предпочита да работи на други места, но по неволя и молба на майка си Хуба се включва. През 1947 г. постъпва в МАРБАС като главен инженер проектант – по-скоро с ентузиазъм (от ретроспективата на спомените си, писани през 1975 г.). Пенсионира се през 1969 г. и почива през 1996 г. в София.

Допълнителни профили от този типаж: един от неговите майстори Гико Тенев Грозев (1901-1961 г.) – „точно по това време Атанас Велчев и жена му разбират, че без човек от самото село, честен, опитен не може да стане. Търсят си майстора.“... Добива опит и сам започва да участва с капитал, придобива дял (1/2) от мината на Велчев. „От този момент той вече е собственик, но за съжаление само де факто – заради спора с държавната „Марица“ (вж. по-долу) прехвърлянето не може да стане чак до 1947 г., когато е национализирана.

„Независимо от това, от 1932 до 1947 нито за миг не е ставало дума за изиграване на Гико Тенев от страна на Велчев. Точно обратното. До последния миг на живота си останаха добри приятели.“ (стр. 245) [**Важността на малката общност и доверието за изграждането на модерни социални отношения.**] „След национализацията на мините животът на Гико се промени коренно. Макар и с неоформена собственост, той бе третиран като национализиран, беше му отчуждена къщата за нуждите на ТКЗС (платена). Той се принуди да работи като управител на Меричлерските извори – 1948 г. После започна работа в местната кариера като прост работник и най-после бе принуден да отиде да живее при дъщеря си Николина д-р Вълкова в Чирпан.“

*Чуждият експерт: [*появата на съветските специалисти през 50-те не е нещо ново за местната общност – връзка с втория модул*]: немецът на гарата в края на XIX в., също и инж. Евгени Вилхелмов Майерович (еврейско-немско потекло, р. 1901-1979 г.): от 1933 до 1939 г. помощник директор на държавната мина „Марица“; 1939-1945 директор на дружество „Вулкан“; 1945-48 технически директор на мина „Страцимир“, Смолянско; 1947-50 гл. инж. на Софийския каменовъглен басейн Чукурово; 1950-57 – главен инженер на съветското минно предприятие „Ерц“, преименувано „Изомат“ към системата на нерудни изкопаеми (*радиоактивни метали?*). През 1958 г. инж. Майерович бива съден за саботаж [*антиеврейската шпиономания в България е тогава*], осъден на 20 години, но помилван след 3 г. (Велчев 1975, стр. 244) Според Велчев има най-големи заслуги за развитието на въгледобива в Димитровградско. Той стои в основата на водоснабдяването, на работническите жилища, въжената линия, жп системата... (ЦДА, Фонд № 136, оп. 18А, а.е. 315: Лично дело на Майерович (1948-1949); Фонд 20 / Институт за рационализация, оп. 2, а.е. 28 // рационализации ... (1948); Друг чужд възпитаник е инж. Крум Костов Гърков (1906-1984): учи в Австрия, работи в различни държавни мини – 1934-36; 36-39 г. във „Вулкан“; 39-43 в Брежани; 1943-1952 МАРБАС; Местят го в Бобов дол през 1953 г. и започва процес срещу него (заради пожар в рудника) – 16 години затвор за саботаж. Излиза реабилитиран през 1963 г. и работи в Горубсо до 1967 г. Подобна е историята и на инж. Никола Максимов (р. 1890-1961): директор през 30-те на мина „Марица“, осъден през 1953 г. и прекарва 7 години в затвора, излиза през 1960 г. и умира на обекта „Елисейна“. Други обаче като инж. Димитър Павлов и самият Велчо Велчев, Марко Йорданов Марков успяват по-успешно да се впишат след 1944 – дори получават ордени. [*Характерна история за 50-те, разчистването на старите специалисти през сталинизма... идването на съветските специалисти*]

*Учител > културен деец > доктор > есперантист > театрал-любител: д-р Пенчо Никоевски (р. 1898 г. в Дряново) - лекар, просветен деец и общественик. Завършва прогимназия в Никопол и гимназия в Русе. Работи като начален и прогимназиален учител в селата Новачене и Муселиево. Основател е и първи председател на Младежкия въздържателен съюз. През 1922 г. Пенчо Никоевски основава Учителския съюз за борба с алкохолизма в България, а през 1926 г. основава Българската въздържателна федерация и заема поста секретар.

Завършва медицина в СУ и придобива специалност в областта на неврологията. Като млад лекар е назначен в село Черноконево (1927 г.), където работи в продължение на 10 години - основава народен университет, въздържателна ложа. През 1932 г. е построен Здравен дом. Признателните жители на селото издигат кандидатурата му за народен представител.

Руси Иванов (1897-1966): дългогодишен учител по история, читалищен и кооперативен деец, инициатор за създаването на културно-просветно дружество „Театър“ през 1932 г. Баща му, Иван Тодоров е един от големите собственици на бахчи(градини) в село Раковски, бил е помощник кмет и кмет на Каяджик в кр. на XIX, нач. на XX в. Завършва през 1912 година с първия випуск на новооткритата прогимназия в село Раковски. От този випуск са и Латю Филипов, Владо Вълчев и Яню Господинов - по-сетнешни учители в същото училище. Учи гимназия в Хасково. По това време учителства в този град поетът Емануил Попдимитров, възпитаник на Женевския университет. Младите селски момчета при такъв учител изучават френски език и история, литература и география. Всеки има любим учител. До последните си години се гордее, че учител му е бил видният поет. От 1920 г. до 1922 г. учи в престижния за ония години Пловдивски учителски институт и с диплома № 561 от 5 юли 1922 година започва служебната му „кариера“ на селски учител. [Допълнителен източник: [Спомени на сина му](#)]

Владо Вълчев: жизненият му път преминава под знака на учителската професия. Той съдейства в с. Раковски да бъде открита гимназия – това става през учебната 1944-45 г.; по-късно е и неин директор. Преди 9.IX.1944 г. той е дългогодишен председател на читалище „Христо Ботев“, с. Раковски и един от основателите на местната Червенокръстка организация. През 1924 г. заедно с Вълчан Христозов поставят началото на есперантисткото движение в родното си село, а по-късно дълги години е председател на Димитровградската есперантистка организация. През 70-те години на XX век, вече пенсионер, Владо Вълчев заедно с учителката Олга Ангелова написват [„История на Димитровград“ \(ръкопис\)](#) [Допълнителен източник: [Научно съобщение за Вълчев](#); Личен архив от [снимки 1](#), [снимки 2](#)]

[Общи допълнителни източници и ресурси: [Преди града – презентация ИМД](#); [Преди града – още снимки.](#)]

СИТУАЦИИ / КОНФЛИКТИ / РАЗГРЪЩАНЕ НА ХОРАТА (ТИПАЖИТЕ) И ИДЕИТЕ СПРЯМО ТОПОСИТЕ:

С различните институции и занимания – социално разслоение на общността – селяни, работници, образована интелигенция, търговци, кираджии... Героите трябва да влязат в някаква история, конфликт, събитие. Например в първия модул емигрантът в СССР излиза от сцената, търси друго място за своите утопични / радикални идеи. В противовес... конфликт, спор – радикалното трудно живее в малкото място и общност. Там, в малкия мащаб конфликтите се разрешават по-лесно, разговорът е по-възможен?

* Политическата еволюция на земеделците и конфликтите с другите членове на общността / с държавата: „В политическо отношение селото е било с русофилско убеждение“ (Става дума за Черноконево, края на XIX в., [Кр. Запрянов 1940](#)): ... „След като Стамболов взема властта и става фактически диктатор, който искаше да наложи германофилска и австрийска политика в България се раздели на две партии: на русофили и русофоби или на **черни и бели души**. Черните бяха много, а белите малко. На страната на черните застанаха като водачи по-грамотните селяни: **Стойчо Попов**, Даскала Милко и Марин Атанасов, а на белите застанаха като водачи Георги Гочев Попа, Начо Михалов и Юрдан Господинов.“ (пак там, 9-10 стр.) *Може да се използва, за да се покаже политическата картина тогава... ??* „След падането на Радославов идват на власт пак русофилски партии, цанковисти, народняци, демократи и др., които се изреждаха ред години да управляват, но народът беше изгубил вяра в тях, че ще му подобрят положението и ги беше напуснал, преминавайки към левите партии: социалисти и земеделски съюз. ... Докато преди имаше само две партии - русофили и русофоби - сега вече имаме няколко партии. Цанковисти, народняци, демократи, радикал-демократи и социалисти. Това разпокъсване на хора е оправдателно, но за селяните никак не е оправдателно, защото между селяните земеделци няма никакви принципни различия и противоречиви икономически интереси, а всички са с еднакви общи икономически и материални интереси. Разпокъсването стана само за лични интереси, кариеризъм. Селяните земеделци дълго време очакваха от тези партии да им подобрят материалното положение, но те бяха винаги лъгани и експлоатирани, затова ги напуснаха и пребягнаха към левите течения. Интересът на селяните земеделци беше: **Да се подобри бита на селото.** [По-добър и достоен живот] Да се модернизира земеделието. Да се намерят по-добри пазари за неговото производство. Да се намалят и опростят данъците му. Да се ползват с безплатна медицинска помощ.“ ([Кр. Запрянов 1940](#), стр. 11)

Положителната поука: Предимствата на малкия политически мащаб и малката общност / контактът с държавата > насилие: „На 10 юни 1923 през деня дойдоха така наречените демократични сговористи заедно с широките социалисти и поискаха да им предадем властта и действително, като се уверихме, че горе правителството е свалено и няма никаква надежда за продължаване и съпротива, на 10 юни вечерта предадох властта на една тричленна комисия от сговора в състав: Колю Грозев – Председател, и Ангел Господинов и Слав Стойчев членове. С уговорка, че няма да се арестува никой от селото, ако има нещо, аз ще отговарям. И така стана. Предадох властта и си отидох. На другия ден сутринта дойде от Хасково един офицер, поручик с няколко души войници и ме повика, за да ме арестува и закара в Хасково. Но новоназначената тричленна комисия помоли поручика да ме освободи и да не ме откарва в Хасково, като ме остави под тяхна лична гаранция. При това положение поручикът се съгласи да ме освободи, но със задължение да бъда държан всеки ден под надзор. Така се приключи деветоюнският преврат в нашето село и се тури край на земеделското управление.“ „Тук трябва да отбележим, че от цяла Хасковска околия през Септемврийското въстание 1923 година се вдигнаха само нашето село Черноконево, село Марийново и мините.“ (В историята, която пише Кр. Запрянов, има много подробен разказ на перипетиите около въстанието в този местен контекст.)

*Кооперацията (политическите конфликти вътре – „лошият“ сговорист: „В културно отношение в нашето село имаме кредитна кооперация „Нов живот“, която е основана в 1906 г. от тогавашния учител в нашето село Антон Попов, който беше надъхан с кооперативен дух, и около 30 души членове учредители. Тя се основа във формата на Райфайзеновата каса, която обхващаше само кредитния отдел и имаше за задача да се бори със селските тузове и лихвари. Към 1922 г., като назряха нуждите и условията, позволиха да се открие и потребителски отдел. За целта бе открит един централен магазин, а впоследствие се откриха и клонове. Щом назряха нуждите и позволиха условията, кооперацията си построи собствено здание, една масивна сграда, която се състои от магазин и театрален салон, който се стопанисва и използва от кооперацията. Кооперацията със своя 40 годишен живот и дейност е преживяла много кризи, които финансови кризи са я докарвали до банкрут. Благодарение на нейните съзнателни членове е била много пъти спасявана от банкрутиране и днес е стигнала до това завидно положение да обхване всички отрасли от човешкия поминък и да получи името всестранна кооперация. Но нека да отбележим един факт който трябва да се отбележи в историята на нашето село. По нямане на касиер-деловодители Мария Колева, учителка и Стоян Димитров, учител, като напуснаха касиерството и се уволниха, се назначи едно младо момче заговористки възпитаник, а именно Ангел Тонев от нашето село, което беше писарче и в общинското управление на заговора от 9 юни 1923 г. и нямаше нищо кооперативно в него, което пратено от заговора да разтури и тури кръст на кооперацията. Той стоя касиер деловодител няколко години и напусна касиерството, и отиде да следва като студент за ветеринарен лекар в София. Тогава между членовете на тогавашния управителен съвет се яви мисълта, че това момче е злоупотребило с кооперативната каса и отива да следва. **Направи се общо извънредно събрание, което избра една анкетна комисия от 5 души [местната общност въздава справедливост...]** да прегледат сметките на касиера, а именно Кръстю Запрянов, Коста Чапаров, Жеко Драганов, Тодор Делчев и Илия Вълчев. След като прегледа сметките на касиера, анкетната комисия установи, че той е присвоил кооперативни пари и ги е записал на влог на свое име на сума около 72 хил. лева. [това са 720 лева според реформата през 1952 г. или 72 лв. след 1962 г.] За тази сума комисията състави протокол и го изпрати в Ст. Загора на окръжния съд на разположение и там си остана без никаква резолюция. Съмнението на анкетната комисия и тогавашният управителен съвет остават, че тогавашното заговористко управление не е дало ход [вж. по-нататък в модул две – Петко Паунов – и три за политически мотивираното „правосъдие]. По всичко личи, че е замесен в тази сделка и тогавашният председател на кооперацията Иван Кабаков, който плака със сълзи пред анкетната комисия.“ (Запрянов 1940, стр. 18-19)

*Мините в Кокарджа (Марийно): сблъсъкът на различните членове на общността – 1) селската, свързана със земята – подозрението на селяните към новите неща – „гяволиите“; 2) индустриалната, идваща чрез новите частни предприемачи като Атанас Велчев (печалбата като мотив, местният капитализъм) и 3) държавата като монополен агент на модернизацията и разпоредител с ресурсите (контрол и

регулатор на взаимоотношенията), често и грубо се намесва в полза на един или друг. Тук е много интересно да се противопоставят двете основни свидетелства – на Запрянов и на В. Велчев – единият представлява селяните, дружбашите, а другият – напредничавите, рисковите „индустриалци“. Държавната мина и инженерите специалисти са външният фактор. Трудностите, които имат новите „индустриалци“ при пласирането на въглищата (липса на инфраструктура) и по-късно при убеждаването на селяните, че има смисъл да електрифицират домакинствата си. На друго ниво местните предприемачи през 30-те се сблъскват с държавата, която още тогава търси монопол върху земните ресурси в района на днешен Димитровград. Съществува и конкуренцията на мини „Перник“, които снабдяват региона с по-качествени въглища и клиентите ги предпочитат.

Цитат към 2): „Писмо от двама събудени „селяни“ от Кокарджа (Марийно): Въпреки забраната мината се експлоатира химически и без инженер. Мината се експлоатира от двама гърци, които заповядват на работниците следното: Ние план не искаме, нито правилна експлоатация, на нас само въглищата са ни потребни. Ако тези галерии се развалят, ще отворим на друго място нови дупки, дето по-лесно се вадят въглищата ... В селото се носи слух, че въпреки забраната от министерството да се работи без инженер, те пак работят и трябва да играе рушвет за кмета или управителя в Стара Загора, които им позволяват да работят.“ (Велчев, стр. 56)

Спорът около границите на мина „Никола Георгиев“ – **предприемач срещу държавата / администрацията** – ако държавният периметър не се използва според правилата, концесията пада – редът според закона е еднакъв за частника и за държавата с тази разлика, че държавата не плаща такси. На това изтекло право Велчев „загражда“ бивш държавен периметър и започва да го работи. „Но Велчев забравя едно съществено правило, че правото е винаги на страната на по-силния. ... Велчев води дела, първоначално печели в Хасковския съд, но Министерството обжалва и Велчев не само не успява да наложи правото си, но и раздрава до такава степен ръководството на Минното отделение към министерството, респективно инж. Богомил Радославов, който, за да му отмъсти, три години по-късно – през 1917 г., така видоизменя описанието на мина „Марица“, че заема и действително запазените от Ат. Велчев места, а след други 20 години успява от името на държавата да осъди Хуба Велчева да заплати 1 060 000 лева и слага възбрана на всичките ѝ мини (национализацията).

*Национализирането на консервната фабрика още по време на войната и по силата на Антиеврейското законодателство – важноста на хранителния експорт по време на войната. Преходът към комунистическата напълно национализирана (патриотичните индустриалци) икономика е по-плавен.

*Стачката на каруцарите: Коларо-превозната задруга в с. Раковски - създадена 1942 г. (ДА-Хасково е ф.90, оп.1, а.е.110). Във втория модул, когато Димитровград е в центъра на „индустриализацията“ тази задруга има много важна роля – транспорт, снабдяване... до края

на 50-те, когато започват да се осигуряват достатъчно камиони и автобуси, солидна част от снабдяването се осигурява чрез животински впряг. [На няколко места се споменава тази стачка, но все още не сме намирали първични данни...]

*Наводненията и земетресението, маларията – конфликтът с природата: Марийно (предишното Кокарджа) получава името си заради дарението на Мария Луиза от 1 000 златни лева през 1897 г. след опустошително наводнение на селото. Чирпанското земетресение 1928 г. (природата настъпва); след него се обновяват някои обществени сгради; наводненията – програмата ДЕПОЗЕ – училищата в Раковски и Черноконево са обновени. Преименуването на Кокарджа в Марийно след дарение на княгинята (Мария Луиза). (Вж. Втория модул за развитието – дигите, дезинфекцията на „старото“)

*Войната и войните [В Раковски има и военен щаб – затова 9.09.44 е всъщност на 12.09.44, преди това ОФ не смее да завземе властта]: Тук може да попадне и историята с изгарянето на село Караатлий (Черноконево) през 1977 г. от башибозука... след края на войната турците са изгонени и имотите, строителните материали, животните са усвоени от българите от Черноконево. Дневникът (фронтони бележник) на Анто Горанов от войната през 1945 г. В близост до Димитровград (във втория и третия модул) има секретно ракетно поделение.

ОБОБЩЕНИЕ: плуралистичната среда и органичното сегментиране на обществото в Черноконево, Раковски и Марийно през 1940 г., постепенна модернизация без трусове (Запрянов, стр. 19): „В нашето село имаме основно читалище “Пробуда”, което датира от 1908 г., но животът му е бил много анемичен и не е имало много членове. Това се дължи на факта, че всички партийни организации си имат клубове, където четат и се просвещават без да ходят в читалището, и втора причина са войните. Имам много културни организации като Земеделското професионално сдружение ОЗПС, което брои около 400 души мъже и жени, пенсионери и не пенсионери, което играе важна роля в земеделското пространство. Имам общо работнически професионален ОРПС, който с около 250 души членове играе важна роля сред работниците. Занаятчийският съюз с около 50 души членове играе важна роля сред занаятчиите. Риболовното дружество с около 150 души членове, играе важна роля и ловната (авджийска) организация с около 50 души членове. Женският съюз с около 100 души членове жени има помощна организация, която играе важна роля за събиране на разни помощи.“

[Допълнителен източник: [Снимки на границата между две „епохи“](#)]

ВТОРИ МОДУЛ: ИДЕОЛОГИЯТА ПОГЛЪЩА ХОРАТА, ОБЩНОСТТА И „ОВЛАДЯВА“ ПРИРОДАТА (1947-1958)

„Всичко, което не биде забранено, стана задължително“ – много хубаво обобщение на симбиозата между насилие (санкцията върху забраненото) и ентусиазъм (задължителен, без алтернатива).

Ключови думи: Ярката и заслепяваща светлина на идеологията: комунизъм – безалтернативен маршрут към модерността, ново начало / отричане на предишното, тоталитарна власт, всеобща мобилизация, пропаганда, социална революция / обновление, колективизация, социален инженеринг, от селска нация към индустриализация, **ентусиазъм и насилие / социална еманципация (младежта, позитивният разказ, утопията) и репресия**, създаване на пролетарии, култ към Вожда, строителство, работници, бригадири, заводи, пушек, машини... Няма място за различни идеи и свободен разговор. [Допълнителен източник: БНФ 1953 (1): видео метафора за комунистическите бройлери... (от 06:17 мин.)¹]

Посланията: Със символното основаване на града през 1947 г. се зачерква (преименува) отведнъж предишната история на цялата местна общност (и на цялата страна, всъщност). Практически се ползва всичко изградено досега – циментовия завод, електрическите станции, въглищата, специалистите, местните културни институции (читалище, кино, локомотивът и вагонетките от двореца „Врана“...) – но пропагандното послание е за абсолютно ново начало. Затова има нужда от нова форма, нов град с ново име. На досегашното място трябва да дойде „градът на Димитров“, новото общество, новите социални отношения и правила. Димитровград „се изгражда на голо поле“. ... Умаленият модел на града дава картина за случващото се в цялата страна след края на Втората световна война - един вносен политически и социален модел се налага безалтернативно (комбинира утопични визии, автентичен ентусиазъм и надежда за всеобщо добруване с различни дози от насилие и натиск, форми на терор – директен и косвен (през различни институции) върху цялото общество. Характеристиките на тази нова визия за страната и обществото са тоталитарни. **Контраст между сравнително плуралистичната местна среда (малкия ѝ мащаб и локален хоризонт) преди 1947 г. и едноизмерната (заслепителна) и много амбициозна комунистическа визия на класическия сталинизъм, която разчиства терена буквално и преносно.** Липсата на каквато и да е индивидуална свобода и съвест, всичко се подчинява на идеологията и въобразеното единство между работници и селяни, на колектива.

Ентусиазмът и принудата – са двете страни на един и същи медал на политическата целесъобразност – преобразуването на хората и обществото в съгласие с комунистическата представа за света и историята (идеологията). В комунистическия проект за общество и

---

¹ Всички допълнителни ресурси, които включват лицензирани видеа, ще бъдат предоставени при поискване и за целите на работата по проекта със задължение да не бъдат разпространявани публично. Те касаят главно материали от Българска национална филмотека (БНФ) и Българска национална телевизия (БНТ).

държава, символизиращи от Димитровград, съществува много силен вътрешен парадокс. Този парадокс се преживява и на индивидуално ниво от хората, които са живели тогава. От една страна е универсалната програма за всеобщо добруване и благоденствие, справедливост (позитивна и прогресивна програма за еманципация и подобряване на човешкия свят, способна да мобилизира автентична и силна обществена енергия), а от друга са различните дози насилие / репресия (или в най-добрия случай несъобразяване) спрямо човешката действителност тук и сега (политически, икономически, социални и културни дадености), волонтаризъм в името на постигането на тези цели => идеологически и политически произвол.

Проблемът с този период е, че по-късните официални исторически, литературни и пр. образи го преработват като го изчистват от абсурдите на култа, на едноплановото, реабилитират се „провалите“ като „трудности“ и остава предимно аскетичната (автентична или принудена) отдаденост на строителите на новия живот. Това е функцията на Музея на бригадирското движение (1954 г.) като топос, институция – да дестилира и възпроизведе през архиви и памет тази официализирана и единствено възможна версия. Вождизмът, произволът във всяка сфера изчезват от разказа. В експозицията трябва да се предаде автентично абсурдността и крайностите на сталиниската атмосфера спрямо чисто човешкия мащаб – колкото и да е непроницаема за днешните хора.

Формални структурно-тематични насоки (прозират най-често през т.нар. топоси от историята на града):

Подтема 1 Създаване и именуване на Димитровград. Идеята за идеалния град: Идеята за създаване на града; Решенията на Общинската управа на с. Раковски от 1947 г. във връзка със строителство на АТЗ и града; митингът на 22 юни 1947 г.; постановление на Министерския съвет от 2 септември 1947 г.; Градът и идеологията; Гербът на града.

Подтема 2 Бригадирското движение и строителството на града: Що е то бригадирско движение? (Символи, ритуали, униформи; началото 1946 г. и най-големите обекти 1946-1950 г); НМСБ „Млада гвардия“ и строителството на Димитровград

Подтема 3 Създаване на индустриалния център Димитровград: Изграждането на първия в България Азотно-торов завод; пускът на Циментовия завод “Вулкан”; трансформацията на съществуващите мини в Държавно минно предприятие „Марбас“; Откриване на АТЗ и ТЕЦ-а.

Подтема 4 Архитектурата на града: Градоустройствените планове: Първи от 1948 г. – дело на архитект проф. Любен Тонев.;

Втори от 1951 г. – изработен от колектив, начело с арх. Петър Ташев; „Мечтаният град“ според вижданията на арх. Петър Ташев.

Подтема 5 Строителство, благоустрояване: Първите жилищни блокове и обществени сгради; ДСО (Държавно строително обединение) и строителството на града; Зеленият град – парковете и зелени площи; Градът 1957 г.

Подтема 6 Обществен живот, празници: Новите обществени празници – 1 май, 9 септември, 7 ноември, 18 юни - рождената дата на патрона на града Георги Димитров, 2 септември - празника на Димитровград; професионални празници - Ден на химика, Ден на миньора; Празникът на града - 2 септември; Петър Йорданов – Тушо – един от най-популярните кметове /1955-1965 г./

Подтема 7 Изграждане на образователната мрежа: Професионални училища за подготовката на кадри за местните заводи – Химическа гимназия /1949 г./; Минно фабрично-заводско училище /1951 г./; Строително училище /1952 г./; В Димитровград след 1947 г. с разрастването на града са открити: 12 училища, 6 детски ясли и 17 детски градини.

Подтема 8 - Културния живот под знака на идеологията: 1951 г. Музей на социалистическото строителство и Духов оркестър; 1953 г. Професионален драматичен театър и Градска библиотека „П. Пенев“; 1957 г. Клуб на кинолюбителите; Димитровград в литературата, изкуството, киното през 50-те г.

Подтема 9 Населението: Статистика - жени, деца, работници; „Градът на младостта“; Представата за ролята на „Социалистическия човек“ - работници и интелигенция.

Подтема 10 „Йерусалим на социалистическа България“ и СФПГ: Задължителна част от програмата на чуждите делегации в България през 50-те г. е посещение на Димитровград; Димитровград и Световната федерация на побратимените градове - 1957 г.

ТОПОСИТЕ / ФОНЪТ:

*Фигурата на Вожда / Култът към него: всичко се върти около имената на Сталин, Димитров и Вълко Червенков – огромните портрети на вождовете по фасадите на сградите (АТЗ „Сталин“, ТЕЦ „Вълко Червенков“, паметникът на Сталин пред АТЗ, петолъчката на върха...), всенародното посрещане на тленните останки на Георги Димитров, построяването на мавзолея. Именуването на града – „самоинициатива“, но тя се подразбира на фона на всеобхватната пропаганда, недвусмислената инструкция „какво е правилно“ и как го правят в Съветския съюз. [Допълнителни ресурси: [снимки 1](#), снимка 2, БНФ 1949 (2): 00:00-02:25 - Смъртта на Димитров, трудоваците поемат клетва за 48 часа; м-р Благой Иванов ръководи лично строежа; има осигурен кран; дните и нощите се сляха, всички познати норми са счупени; клетва бригадири), 02:25-03:30: бригадирско тържество в Димитровград - безсмъртния паметник на Димитров; следва клетва]

Едно от „върховите“ постижения на озеленителите на града е портретът от живи цветя на патрона на града Г. Димитров през 1957 и 1958 г. (В архива на музея има снимки от тази композиция).

Тук могат да се ангажират и експонати от Художествената галерия на Димитровград, където има ценни картини от т. нар. класически соцреализъм = тенденциозното изкуство, което показва реалността такава, каквато трябва да бъде, а не такава, каквато е. Фигурата на Вожда е неизменна с ясно предписани и утвърдени пози, погледи, изражение и жестове.

*Националната младежка бригада / Бригадирското движение: [[Фактология и експонати в ИИМД](#)] Този топос е централен в затвърждаването на легитимността на новата комунистическа власт и по-специално на образа на Димитровград, нещо като свещено място, чиято идеализация тече от самото създаване на движението до промените през 1989 г., а и след това. От дистанцията на времето и отвъд идеализираната представа бригадирското движение е плод на комбинация от политически ентусиазъм, надежда за по-добър живот и пропаганден натиск/принуда [*илюстрира много добре двете страни на медала, за който стана дума по-горе – ентусиазъм и насилие = бригади и лагери – прототипът Христо Запрянов преживява и двете реалности, вж. по-долу*]. В паметта и историческото познание за този период двата феномена (бригади и лагери / ТВО) са напълно разделени, но от гледна точка на утвърждаването на комунистическата власт имат сходна функция и цели. Бригадите / мобилизацията на (не)доброволен труд стъпват на по-дълга традиция при използването на цивилно население за обществено важни проекти. Заради познатата традиция чисто пропагандно не е трудно да се рециклира тази инициатива пред обществото – край на войната, нуждата от възстановяване (един общ за Европа наратив), промяна и стремеж към модернизация и еманципация – „по-добър живот“ – младежите трябва да са първи в това – да дадем всичко, жертвоготовност в името на бъдещето. [Допълнителен източник: [Културните бригади](#); кадри от БНФ по тази тема: 1946 (3): Бригадирска вечер, говори Г. Димитров пред Съдебната палата): 035:21 - 037:00 = стоп кадър със съветски офицер и селянин с овчарски кожух? 045:14 - дами с пищни кожуси ръкопляскаат (в залата явно е студено); Акцентът са културно-трудовете бригади, да се помогне на селото и повдигането на неговото равнище. После му дават дарове, целуват ръка]

Ето един пример от малко пернишко село: „След 9.IX. ние младежите освен забави, вечеринки и спорове в читалището започнахме нещо по-активно, което се забеляза от всички жители на селото. Организирахме бригади по ремонта на пътищата в селото. Помагахме в строителството на къщи на някои приятели. На други правехме и редяхме тухли. Но най-голяма и значима беше заслугата ни при електрифицирането на селото ни. На по-малко от 4 км е електропроводът за Радомир. Но ние нямахме електричество и селото ни тънеше в мрак. Младежите, които учеха в електротехникума в Радомир, се заеха да побият стълбовете и да прокарат електрическия кабел, а ние момичетата обиколихме селото да съберем медни отпадъци. Ходехме от къща на къща, обяснявахме каква е идеята ни и ни посрещаха

с разбиране. Даваха ни медни тави, котли, легени и всичко събирахме в една стая в училището. Накрая запознахме и кмета той да продължи инициативата ни и да разговаря с енергото. Включиха се и някои по-възрастни хора в общата инициатива и работата започна. Нашите момчета работеха безплатно. ... В селото нямаше партийна организация и комунисти не участваха в нашата работа, но тя накрая се отчете като актив на ОК на БКП и години наред се сочеше в отчетните им доклади. От Перник започнаха упорито да настояват да създадем ремсова организация на село...” (Джерманова 2015, стр. 111)

Ентузиазмът и младостта (едната страна на медала): *Дори крайно критичната Вера Мутафчиева в спомените си уточнява:* „Признавам, че не само принуда ме тласна към копан. Ако неизлечимо боледувам до днес, то е: от любопитство. Дете домашно, сетне момиче гимназиално и алиансово, възможността да се трудя физически ме привлече силно. ... На това отгоре шумната агитация, че трудът ни ще допринесе да се изправи на крак обрулената наша родина, а пък ние ще опознаем в замяна истинския живот – тази агитация ми въздействаше... Не ме блазнеше да се самосъжалявам като мъченица, като неocenено елитарно създание...” (Мутафчиева, стр. 218)

Пропагандата много бързо започва да използва тази струна и мобилизацията на младежки труд става част от партийната и държавната политика, ангажира се и самият Г. Димитров – абсолютният политически авторитет на това време. [Допълнителни източници: Видеа БНФ – 1947 (4): 04:33 - 04:56: осъзналите се опозиционери, строителния дух на ОФ (“самоинициатива”, подчертават своята солидарност - селянин с калпак); 08:45 - 09:58 - бригадирите от турското малцинство - празненство по случай Рамазан-Байрам - на заден план се виждат същите бараки като при Ихтиман 1943 г. - това са трудоваци, дойде ред на веселбите, маанета); 1948 (5): събрание за набиране на бригадири) 6:00 - 07:18: в Театър Република председателят на Съюза на народната младеж Живко Живков отпочна кампанията по набиране на бригадири, избират в почетния президиум Георги Димитров, **отзад се вижда карта на Димитровград**, Терпешев дава ценни напътствия, обещания, енергичните тръскания при здрависването; 1949: (6): подписка за бригадири, 03:42-04:05 - картата на България, в чийто център стои Димитровград с огромен завод; “бригадирите и трудовациите” вървят заедно; след това за кадри с акцията за набиране на бригадири.]

Движението е международно – вълна, която залива следвоенна Европа, лайтмотивът е преодоляването на разрухата, [но в България, освен в София разруха не може да се каже, че има... икономическа криза, оскъдица – да, но положението в България е доста по-добро в сравнение с останалата Източна Европа]. Тече обмен на бригадири. Изследователи твърдят, че в самото начало има конкуренция между ОФ партиите (младежките секции на земеделци, комунисти, социалисти, анархисти...) при мобилизацията на своите младежи, затова на организираното от държавата бригадирско движение се припознава и чисто конюнктурна функция (не само икономическа) – снемане на противоречията между различните младежки организации (земеделска, социалдемократическа, обединение под знамето на РМС), изграждане на нова единна младежка организация, база и помощ в борбата на БКП с опозицията (Д. Павлов, Бриг. д-ние в секретните архиви на ДС“, стр. 25-36). На българска почва бригадите (*тогавашна форма на сегашното доброволчество*) постепенно и

изцяло се монополизира от комунистическата партия и нейната визия за развитие – национализация (унищожаването на частната собственост), индустриализация, планова икономика и тотална обществена и ресурсна мобилизация в името на тези цели. **„Всичко за фронта“ не е само военновременен лозунг, защото във „фронт“ се превръща всяка сфера – строителен, културен, здравен фронт...** (За военизирания х-р на бригадите вж. По-долу).

През 1946 покрай референдума и пропагандата „за“ републиката и „против“ монархията започва първата бригада в България – строежа на „Прохода на Републиката“, командир Пенчо Кубадински, който по-късно става ръководител на ДСО Димитровград.

В Димитровград, чиито индустриални обекти – Циментовият завод „Вулкан“ и планирания Азотно-торов завод (АТЗ) са възприети като национални обекти (вж. по-долу). Първите бригадири са организирани на тези строежи през 1947 г. – две смени по два месеца от по 350 човека всяка: „Ние сме горди с високото звание първи строители на Димитровград и обещаваме да не пожалим своите сили, **за да направим нашата родина хубава и щастлива!**“ (Из телеграма до Министерски съвет от [митинга за обявяването на Националната младежка бригада](#), юни 1947 г.). Тези бригадири са предимно от района. През 1948 г. бригадата в Димитровград се превръща в национална, става централен топос на пропагандата и средство за влияние върху обществото. Официалната статистика: 1947 г. – 2 489 бригадири; 1948 – 20 050; 1949 – 15 000 (отново има представители на Светия Синод, чета “Паисий Хилендарски” - 24 свещеници „Пътят за рая минава през Димитровград“; 1950 – 7 500 човека (последната година, когато има бригадири в този модул); превръща се в средство за набиране на постоянни работници и установяването им в Димитровград. Общо от 1947 до 1950 г. Минават 49 315 бригадири от 936 населени места. На 10 октомври 1950 г. бригадирското движение е закрито – неефективно и скъпо, а и се изчерпва като средство за обществена мобилизация. Някои от важните бригадири командири са Иван Тодоров (първият командир), Мария Граматикова (командир на девическия отряд “Чайките”), Иван Граматиков (семейство са с Мария), Никола Янев, Киро Йовчев... (вж. По-нататък в секцията „Типаж“).

Националната бригада в Димитровград е образцова – там се насочват като ръководни кадри и активисти най-мотивираните и лоялни бригадири (за това косвено говори доста силното присъствие на ДС и внимателната филтрация на кандидатите – поне сред организационния актив ... а и са научени уроците от предишните не толкова успешни кампании. Както отбелязва Мутафчиева: „Второто, което научих в Дивотино (1947 г.), бе гладът...“ (стр. 222) и после допълва, че след 3 години брат ѝ бил бригадир (1950 г.), но вече не било толкова мизерно. През 1949 г. Иван Пейчев (работи като кадровик в Димитровград) също пише до жена си: „Целуни малките и в никой случай не идвай с тях тук, тъй като моментално ще бъдат застрашени от гладна смърт.“

„Областната конференция на РСМ, която се проведе през есента на 1947 г., с голям ентузиазъм реши да се събират бригади за националните обекти, да се набират бригадири и за Марица (тогава още не се говореше за Димитровград), че там ще има строежи... бригада се създава, кадрите се обсъждаха ... кой е най-подходящ, кой най-добре ще свърши тая работа и пр. и някак си се постави

въпроса, какви трябва да бъдат условията на които да отговаря един командир на една такава областна бригада ... **идеален образ** - и стегнат, и масовик, и обичан от младежите, и да работи с много хора, да разбира въпросите на строителството и т. н.“ ([Из спомените на Иван Тодоров](#), партиен с-р, ръководител на „Млада гвардия“ в Димитровград; [снимки от 1947 г. – кухнята и майки на партизани](#))

ДС статистика и данни: Проблеми при набирането на трета смяна през 1948 г. – Русе: при план 600 са записани 30; Тутракан 150, записани 90; Исперих от 200 само 94; Общо за страната в периода януари – юни 1948 г. са сформирани едва 50 бригади с общо 1 200 участници. (ДА-Хасково, ф. 92 има още данни за набирането на бригадири)

ДС засилва оперативно наблюдателната си работа в младежките бригади през 1949 г. Всеки национален обект е бил обезпечен с резиденти: **В Димитровград е с псевдоним „Багеров“ (!!) – старши резидент**; 24 резиденти, 96 информатори и 1 агент. Те са обслужвали общо 4 200 бригадири.

Насилието и „стимулирането на бригадирите“ (обратната страна на бригадирското движение са ТВО-тата). Толкова близки (като бит и преживяване) и толкова различни като присъствие и функция в обществената памет. Свидетелство за бригадирските преживелици на Вера Мутафчиева през 1947 г. на Перник – Волюяк: „Ограден двор без дърво и храст като в концлагер, охрана с оръжие. Плесници по истеризиращите луковитски гимназистки. Тежък труд и описва много зловеща смърт, която се е случила пред нея. Споменава и за още 14 жертви от наводнение.“ (стр. 216, Бивалици). [Допълнителен източник: [Загинали в Димитровград](#); [Косьо Косев, загинал в колектора на Димитровград](#), [Снимки от погребение на бригадири](#)].

Спомен на Бенийозифова (България-Израел, стр. 34) за отиването ѝ като млада майка в Димитровград: липса на вода, как са мъкнали... по същия начин се случват нещата, докато са интернирани в Кюстендил преди 44 г. Еднаквите бит и трудности. / „Чукането на чакъла в лагера 1943 г., но по-късно и в Димитровград като ентузиазирани бригадири при много сходни битови условия (друг спомен от същата книга). Вера Мутафчиева споменава какъв специален ореол са имали евреите сред бригадирите – по-високо поставени в йерархията: „И подчертано благонадеждни. През ония години евреин тежеше повече от партиец.“ (Мутафчиева, стр. 219)

Изказване на ученици от Търговище, засечено от ДС, за бригадите (1949): „Аз съм бил 18 месеца на бригада **при трудовашки условия**. В бригадата е лошо, кал до колене, дъжд, вятър, храна малко.“ (АМВР, ф. 1. оп. 1, а.е. 713, л. 75)

Приема се **военизирана структура** ([униформа, значка, проверка, охрана на лагера, наказания...](#)) (ползват се инвентара, униформите, палатките и бараките на Временната трудова повинност / Трудови войски от преди 1944 г.). *Ето какво значи бригадирска дисциплина*: „Началникът на бригадата наказал техника-землемер заради нарушение на дисциплината да стои на плаца с количка в ръце през обедната почивка (*същото наказание е регистрирано и за провинени евреи по време на мобилизацията им 41-44 г.*). Техникът не

изпълнил заповедта и избягал. Подир него били изпратени трима младежи въоръжени с пушки. ... заловили го... командирът го затворил в една палатка и си позволил да употреби насилие...“ (АМВР, ф. 1, оп.1, а.е. 445, л. 183).

„Бригадата свърши на 10.X.1950 г. Нашата смяна закри бригадирското движение. На обектите все още нямаше достатъчно общи работници и докато ги намерят, от актива на всички чети формираха една мъжка и една дамска чета. В този състав продължихме да работим още един месец доброволно и безплатно. Вадехме пясък от река Марица, времето вече беше студено, сутрин вагонетките бяха сланясали. Условиата бяха много сурови. Липсваше топла вода, баня, а тоалетните бяха на открито [[Специален влак за дезинфекция; Снимки – на баня](#)]. Това беше останало след закриването на лагера. Като последица от това палатките ни се обитаваха от плъхове. Завивахме се през глава с остърганите войнишки одеяла, а вечер си зашивахме хляба в торби и го окачвахме на високо. Всичко изтърпявах с едничката надежда, че следващата година ще заслужи да стана студентка.“ (Пионова, стр. 340)

Огромният ентузиазъм и усиленото съревнование между отделните бригади в действителност е в основата на изключително **ниското качество и слабата ефективност** на бригадирския труд. На заседанието на Политбюро от 16 юни 1950 г. се отбелязва абсолютният хаос и липса на ясна организация, които царят в строителството на града. Работи се ударно, но крайно некачествено, без дори да се обръща внимание на очевидните дефекти, както в плановете, така и във вече построените сгради. Обвиненията не са насочени към обикновените бригадири, за които се признава, че са напълно некомпетентни, а към твърде малкото специалисти, които работят на обекта. По тази причина, когато през февруари 1951 г., пак на заседание на Политбюро, се приема новият градоустройствен план, е заявено, че бригадири и трудоваци не могат повече да участват в изграждането на града, което трябва да се поеме от професионални строители и работници. Случайно или не, тази оценка на Политбюро за бригадирския труд в Димитровград съвпада със закриването на бригадирското движение в България. Двадесет години по-късно ще бъде възстановено, но не в тези мащаби. (ЦДА, Ф 1Б, оп. 5, а.е. 70; оп. 6, а. е. 1257)

Трудоваците (предимно военнослужещи от малцинствата, наред с деца на политически неблагонадеждни – „бивши хора“... има документ от 1950, че трудоваците са повече от всички други строители на АТЗ – 60-70%, Мартин Иванов) са важна част от работната сила (в публикациите в Работническо дело се говори за тях), но в по-късната история на бригадирското движение се споменават рядко. След приключването на бригадирското движение в Димитровград се създава общежитие на Старозагорския затвор, от което се ползват работници за мините и за „Вулкан“ – открито е януари 1950 г., към него се превеждат 500 затворници, следващите години те нарастват до около 1000. Като цяло преминават няколко хиляди души, тъй като затворниците са предимно с малки присъди и текучеството е голямо. Освен работата в мините и строителните обекти в града, предприятията, набляга се и на политико-просветната работа, „превъзпитанието“ на затворниците и включването им след тяхното освобождаване като пълноценни работници с опит в

социалистическото строителство. Затворническото общежитие е закрито 1956 г. „Относно осигуряване на работа на незаетата в производството свободна работна сила“. (повече от Живко Лефтеров).

Още един критичен цитат за лагерния характер и организация: „Лагерът ме смая, но не съвсем; дочула бях, че бригадирските живелища не били сносни, ама кое ли пък беше. Той се оказа голо стърнище, утъпкано до плешивост, правоъгълник очертан от разорана бразда, на която казваха полоса. В четирите му ъгъла стърчаха часови с насочени карабини. Вътре в правоъгълника не присъстваше ни дърво, ни храст. Туй било, разбрах отпосле, за да не се спотаи сред нас враг. Няколко дълги, тесни бараки, покрити с насмолен картон. Пуст плац и пилон на сред. Ограден от две страни с дъски до пояс полусандък без покрив; отворените му страни гледаха към къра. То било клозетът с входи без врати – мъжки и женски. Както и да се взирах, не открих чешма, а вече бях обложена с пот и прах. Веднъж дневно проскърцваше разнебитен камион цистерна... Нашата постеля се състоеше от гол нар, чиито дъски не съвпадаха на височина, те наръбваха недоподплатените ни кости най-болно. Да би имало върху нара барем сенце, но при пълчищата дървеници то щеше да бъде по-полезно за тях, нежели за нас. На лягане очертавах с ДДТ елипса върху отпуснатата ми половин метър спална площ. Дървеницата обаче не е балама. Колоните ѝ плъзваха по покрива над нас, спускаха се като парашутен десант, обработваха ме подробно. Представа нямам как са напускали полесражението преко отровната елипса. ... Нощем можеше да посетим описания по-напред клозет само придружавани от караул; пазеха ни да не си уреждаме нощни срещи с момчета.“ (Мутафчиева, стр. 221, 225)

*АТЗ „Сталин“, ТЕЦ „Вълко Червенков“, ДЦЗ „Вулкан“ (индустриалното сърце на нова България [картата с обектите на бригадирското движение и в центъра, най-големият топос е Димитровград – БНФ кинопреглед 1949: 230(2): 03:42-04:05; „бригадирите и трудоваците“ вървят заедно] – АТЗ не е просто икономически проект – икономическата мотивация за изграждането му е доста неубедителна [Допълнителен източник: [Експозето на Мартин Иванов](#); [Доклад за качествата на въглищата 1955 г.](#)]. Появата на АТЗ има предимно политически и социално инженерен аргумент – превръщането на българския селянин в пролетарий (социалната база на комунистическата визия за обществото, а икономическата неефективност не е спирачка: БНФ 1958(7): през 1958 Вулкан отново обещава най-накрая да излязат на печалба... **Това обяснява и здравата връзка на новия завод с бригадирското движение и новия град.** Циментовият завод „Вулкан“ също е важен топос [[Снимка на „Вулкан“ от 1945 г.](#); [снимки от 10-годишнина](#); БНФ 1947 (8) – кадри от Вулкан, пушека], но той остава в сянката на АТЗ „Сталин“ и прилежащата към него ТЕЦ „Вълко Червенков“ [[Едни от първите строители на АТЗ, 1946](#) (БТА)]. Имената са знак за символната йерархия.

[Допълнителен източник: [Снимка на БТА: селяните се срещат с новото](#); [Статуята на Сталин](#); БНФ 1950 (9): 01:16-04:20 - довършват АТЗ „Сталин“, Червенков - величественият паметник на безсмъртния Георги Димитров; електрически мостов кран от Съветския съюз (*който при доставката не работи*), на пустото поле израства; поемат ангажимент заводът да започне работа 2 год. предсрочно - маршируват

младежи с лозунги; Червенков е тук и чете реч; Червенков играе хора с работниците. С името на Сталин... Накрая има аплаузи... Култовщината тук е още по-подчертана в сравнение с 1948-49 г.

Скица от Ст. Ц. Даскалов в „Работническо дело“: Скицата започва с почти еротичен ескиз - басовият глас на едрия и здрав мъж с килнат нагоре каскет и прошарени къдрави коси и младежът, който търка до блясък машината. „**Петър усети, че го пронизва ток, щом споменаха за Сталин.**“ „... и много обичал младежите.“ Накрая идва и призивът за бдителност, защото има черни души, които може да са хвърлили стърготини в машината. [Допълнителен източник: [Работническо дело, „Проба“, 05.11.1951 г. \(бр. 309\), стр. 7.](#)]

След прекратяването на бригадирското движение – оказва се неефективно и скъпо – строителството на АТЗ се превръща в следващия важен за комунистическата пропаганда топос. През 1951 г. репортажите от строежа са редовна част от публикациите в „Работническо дело“ [Допълнителни източници: [„Атмосферата“ според Работническо дело 1951 г.](#)] АТЗ става символ на променящата се България, школа на новите строители и работници (професионално и идеологически), „ограмотяване“ в буквален и преносен смисъл. Иван Бояджиев (вж. по-долу), арматурист и партиен кадър води курсове в Сградостроителната школа (по време на строителството на АТЗ подготвя платени работници за строителните обекти, голяма част от които остават да работят и живеят в ДГ – вж. [съобщението на Н. Умурска за Иван Бояджиев](#)). Обучават се младежи, но както с икономическата целесъобразност на бригадирския труд, и тук освен занаят и професионални умения се застъпва здраво политическата закалка: „От тези ученици трябва да направим културни хора“ и „От тези ученици трябва да направим комунисти.“

[Има официален доклад за лошите резултати от тази школа, Мартин Иванов]. [Допълнителни източници: [Речта на Червенков и Югов от откриването на АТЗ през 1951 г.](#); Имаме аудио запис от речта и митинга; БНФ 1951 (11): 00:11 - “Благодарим ти др. Сталин!”; 00:45 статуята на Сталин отпред; Откриване на АТЗ “Сталин” и ТЕЦ “В. Червенков”, Общи планове на строежите; 03:39-03:56 - съветският специалист пуска тока - зяпат в захлас работници; най-съвършената съветска техника; 07:47-08:54 - др. Дико Иванов, Дурас ... представят целия екип, министъра присъства (костюми и ватенки); Втора част: БНФ 1951 (12): Целият митинг, Югов, Червенков, Бодров, Прахов, Л. Аврамов, режат лента, награждаване - “до преди две години тук беше пустош. Сбъдна се мечтата на поета...” В по-късните видеа и материали за Димитровград тези кадри не се използват никъде (след отричането на култа, дори снимките от БТА, където фигурира “Сталин” са цензурирани).]

По-различна от пропагандната картина на строежа: „Работата на момчетата се състоеше в оправяне на пирони, сеене на пясък, качване на желязо и други дейности. Ние работихме на [охладителната кула ТЕЦ Марица-1](#). Когато започна нашата бригада, кулата беше изградена на 18 м височина. По това време липсваше техника и много от операциите се извършваха ръчно. Момчетата с хаспел изкачваха

количките с бетон и по дъски ди подкарваха и изсипваха в кофража, а част от момичетата изкачваха арматурно желязо от ръка на ръка, завързани с колани за някоя греда. Кулата се строеше с пълзящ кофраж, т.е. на всеки два метра кофражът се декофражираше и тогава се налагаше бетона да се облива с вода. Това беше едно от най-опасните места и затова аз като четен командир изпълнявах тази операция, за да не нося отговорност при злополука. И сега обаче като пиша за това тръпки ме ползват. Това, което ми се случи, е, че днес живея втори живот. Ще изпадна в подробности, но ще опиша подробно работния процес. С маркуч в ръка аз обикалях кулата да обливам с вода бетона, като вървах по една талпа, когато в един момент дъската, по която се движех, се счупва, прогнила от продължителното мокрене. Като имах предвид, че съм на 30 метра височина от земята, правех отчаяни опити да се хвана за нещо, да се задържа, но това не стана. За мое голямо щастие падам два метра надолу като обкрачвам подобна талпа от по-долното поливане до куп декофражирани дъски с пироните нагоре. Обезумяла от случилото се не помня как съм се добрала до централната стълба и тичайки съм се озовала в палатката на лагера, изгубвайки съзнание, незнайно дали от падането, или от страх. Създаде се голяма паника сред работниците на обекта, започнали да ме търсят в основите на кулата „убита“, но открили само бригадирското кепе и цървулите.“ (стр. 339, Пинова) Трудът е почти изцяло ръчен. Едва преди откриването на завода са доставени кранове, но се оказва, че те не работят... ([Експозето на Мартини Иванов](#)). Донякъде символично е, че се ползва предимно теснолинейката, докарана от царския дворец във Врана... [Допълнителен източник: [Доклад за социално-битовите условия на работниците 1950 г.](#) ; [Наказания и награди за работниците в АТЗ](#)];

[[Фактология и експонати в ИМД](#)]

*Пушекът / Димът от комина става фетиш. Тук имаме много визуален и литературен материал, „сакрализацията“ на пушека, примери от литературата. [Допълнителни източници: [снимка 1](#), [снимка 2](#), [снимка 3](#), [снимка 4](#) (БТА 1955 г.); [Публикации в Отечествен фронт](#), имаме много снимки и видеа от БНФ 1953 (13): 03:30-06:10: (Оператор Б. Шарланджиев): АТЗ Сталин, откриват пак със статуята (портретите на Сталин са навсякъде), и после общ план през пушека (изцяло положителен герой) първи май, лабораторията на комбината, орден Лазар Лазаров, Деля Фотева, стах. Динка Петрова, Самолетно торене - Повече химически торове, повече добиви; БНФ 1956 (14): 01:27-02:13 Денонощно димят... Разширение на ТЕЦ Вулкан.]

*Новият град – Димитровград (Комсомолск) / колективизацията / одържавяването: [[Фактология и експонати в ИМД](#)] планирането на идеалния град (по съветски модел). Има официални оплакванията на Дико Иванов (двигателят на построяването на АТЗ в Димитровград) от архитектурния проект на града – нерационален, параден. Улиците били като „сърпчета и чукчета“, блоковете не са съобразени с

топографията и се налага да се копаят на ръце цели хълмове с пръст, за да се стигне до кота нула, вместо блокът да е на 20-30 метра напред/назад. Архитектурните проекти и наслагването върху тях на реално построеното [някаква интерактивна визуализация?]. Вече към края на 50-те г. Димитровград започва да добива облика на модерен град – като инфраструктура, икономика, образователни, културни и здравни институции, обществени заведения, места за отдих и спорт и пр. Смяната на „Двореца на съветите“ по проект със сградата на Общинския съвет през 60-те - доста знаково за еволюцията в характера на властта.

[Допълнителни източници: БНФ 1952 (15): 04:35-07:09 - Главпроект в София. Димитровград, градът на социализма, скици и планове за изграждането; 05:48-06:03 - проекта на парка; Направата на макета от стажантите; Най-голямата сграда ще бъде Домът на Съветите - 50 м. **“Тук всичко ще потъне в зеленина, слънце и простор!”**; БНФ 1955 (16): 01:42-02:14 - Димитровград (сменя се фокуса, вече не е АТЗ, Вулкан), строеж на блокове за трудещите се 350 жилищни апартамента, бригадата на Божко Владимиров, изглед; БНФ 1957 (17): 08:39-09:58 - “Позитив и негатив” - кадри от неудачи (иронично) – кадрите са от Перник, но тези неща ги има и в Димитровград - тече тръбопровода- само 786 дефекта, солидно затворена врата последен модел - Е, проектант и строители - кой ще плаща масрафа за грешките ви?; [Снимки от града предимно 50-те, но и по-късно](#)]

Процес срещу архитектите, но завършил без осъдителни присъди. Преди това обаче има остро мъмрене от Политбюро и критика на архитектурния план. Налага се той да бъде променен... [Допълнителен източник: [Албум с макетите на идеалния град](#) (който никога не бива реализиран напълно); [статия в „Архитектура и строителство“](#).]

[[Фактология на строителството и експонати в ИМД](#)]

*Новата литература, новото изкуство – класическият социалистически реализъм не трябва да описва вулгарната действителност, а желаната, единствено правилното, производственият роман, дописката от строежа... [Пример за детска стихосбирка „Пионерска радост“](#); [Филмът „Димитровградци“](#), 1956 г. (показателен източник за соцреалистическия образ на Димитровград тогава).

Задължителният ентузиазъм – няма друг глас.

*Подчиняването и овладяването на природата – диги, „дезинфекция“ на предишното, на „бившето“ изобщо [Голяма роля за борба с маларията играе д-р Елена Кедринска, отива в Димитровград през 1948 г.]. **Ползването на ДДТ („идеологически дезинфектант“)** е много добра метафора за целия период / модул. Борбата с маларията: „След като получава помощ (Кедринска) от кмета Петър

Парапанов („язди кон и бие с бича като фелдфебел“) и от щаба на бригадата тя започва обезпаразитяването по р. Марица в диаметър 30 км. около града. Лично се включва в пръскането с петрол на водната повърхност и в дренирането на блата и локви. През 1949 М-во на здравеопазването изпраща препарат ДДТ и започва пръскане първо на бригадирските лагери, след това на работническите общежития и квартири и най-накрая на частните жилища. Постепенно изчезват комарите и всички други паразити, а с тях и маларията.“ [Снимка 5 от файла: [обезпаразитяване на „старото“](#)] През 1951 г. Димитровград е изправен пред епидемия от дизентерия. През 1952 г. се създава Санитарно-епидемиологична станция.

Стихотворението на бригадира Иван Радоев през 1950 г., който трябва да изобрази „страданието“ на бохчите: „Маларията с жълти пръсти / кръстосвала по тез места, комари на орляци гъсти / гъмжели в мръсните блата. / Стопанинът осъмвал сутрин, / в градината замръквал пак. / Гадаел времето за утре / и тръгвал за дома по мрак. / Когато сушата се явила, / пиперът ставал сух и слаб, / до късно сляпата кобила / въртяла стария долап.“

Като контрапункт на тази желана промяна идва следното свидетелство в поверителен доклад на ГНС Димитровград и партийния с-р на ГК на БКП до др. Червенков от самия край на 1953 г.: „Тубдиспансерът е в съседство с варница, чиито пушеци пълнят нередко стаите на болните. От друга страна, на 15-20 м. отстои панорамният път за Химкомбината, ТЕЦ-а и Стара Загора, по който денонощно сноват пътни превозни средства, вдигащи облаци прах и постоянен шум. ...Като се има предвид недостатъчните жилища, лоши пътища и транспорт, недостатъчното снабдяване, липсата на елементарни условия за отдих - заболяванията от туберкулоза се увеличават.“ (ЦДА, Ф. 136, оп. 15, а.е. 224, л. 72-85)

[Допълнителни източници: [Снимки „Народна младеж“ от 1948 г. – началото на бригадите](#); [Снимки от края на 40-те и 50-те](#);]

ТИПАЖИТЕ:

*Политическият емигрант се завръща от СССР: „Дико Иванов изпълнява важна партийна задача“ [[снимка от 1946 г.](#), [снимки от работната му тетрадка като директор АТЗ – 1949 г.](#)] Завръщащият се от СССР е основен двигател и средство за въвеждането на новия модел [[Писмо на Дико Иванов до Г. Димитров](#), 1945 г., с което търси застъпничеството на Вожда]. Ролята на този типаж е много важна (архетипът е самият Г. Димитров), защото той предава и възпроизвежда своя профил чрез ентузиазирани бригадири и „новите строители“. Кой друг, ако не челният опит на Съветския съюз... „Съветският специалист“ като „ангел на идеологията и новия път“ = идеален тип, прозрачен образ (527 души съветски специалисти – [снимка на специалистите в Чамкория](#)) без никаква индивидуалност. Така се ражда партийният

активист / култ-просветник – двигателят и разпоредителят с властта, граничеща с произвол – системна характеристика на упражняването на властта в този модул; чуждият модел възпроизвежда своите двойници на местна почва.

Други хора, които попадат в този типаж на лоялния и вече изграден професионален / партиен кадър със задграничен опит са **Георги Иванов** (вж. първия модул; неговата кариера обаче след 1945 не се развива в Димитровград, затова може да го ограничим до първия модул) и **Иван Бояджиев** (р. 1903 г. в Трявна). Баща му е текстилен бояджия. Завършва прогимназия през 1917 и започва да работи – прислужник в кооперация, разсилен и писар във финансовото управление, писар в лесничеството и миньор, като междуременно успява да завърши 3-месечен курс за земеделски машини в Търново. От 1923 до 1925 г. е войник във флота. През 1928 г. заминава за Турция, където се търсят работници за строежи. По-късно стига в Иран, където работи като арматурист близо 20 години. През 1943 г., докато е в Техеран, той е арестуван от английските власти заедно с група българи, заподозрени, че сътрудничат на съветското посолство. В края на 1946 г. е репатриран в България. След завръщането си става член на Работническата партия (от 1919 г. е член на РСМ). През 1947 пристига в Димитровград, където започва работа като майстор-ръководител в първия сградостроителен курс, организиран от АТЗ, за обучение на строители – в продължение на 9 години той обучава над 80 младежи за арматуристи. Важната роля на „майстора на арматурата“ (често го наричат така) да получи през 1951 г. Димитровска награда е, че е обучил десетки специалисти-арматуристи, което освен професия е и социален / идеологически капитал. [Допълнителен източник: [Съобщение на Нина Умурска](#)] (Но! Неговото име се забърква в един от най-шумните градски скандали през 50-те, в който главна фигура е Петко Паунов, тогавашен главен секретар на БКП в града, вж. по-надолу).

*Местният (несъветски) кадър: прототип Петко Паунов (може да се ползва и Пенчо Кубадински, архивът му се съхранява в ИМД): П. Паунов е роден 1923 г. в с. Николаево, Хасковско, средно образование, селски произход, служащ. През 1941 г. е приет в РСМ. Осъден на 10 години за политическа дейност. В Партията влиза през 1945 г. През 1947 е бил секретар на ОК на РСМ Хасково. От 1947 до 1949 е бил помощник командир в армията (гранични войски), освободен по болест. Същата година започва работа в ГК на Димитровград. През 1950-51 е завършил едногодишна партийна школа, след което една година е бил секретар, наблюдаващ работата на ППМО, а от 1952 е първи секретар на ГК на Партията в Димитровград. (Източник: характеристика на ЦК на БКП от 1955 г.) (около този типаж се завихря много показателна история; вж. по-надолу в „конфликти“)

*Местният земеделец (изцяло заглушен, прекалено са малко на фона на хилядите бригадири от цялата страна – националното, идеологията на властта задушава местния интерес и хоризонт): Заводът (АТЗ буквално) се издига на мястото на зеленчуковите бохчи.

Спомен от Дико Иванов как заводът вече е построен, но хората още обработват нивите си измежду инсталациите [*Имаме още такива спомени и гласове – могат да се използват*]. Колективизацията поправя този „дефект“, но под различна форма земеделието оцелява чрез собствените оранжерии и стопанство край линията... (*Личните стопанства по-късно, в третия период.*) Все пак съществуването на земеделския производител прозира през воплите да се разреши снабдяването като се построи и разшири импровизирания кооперативен пазар в Димитровград.

“Едни идват с партийни поръчения, други - гонени от немотията на село, трети търсят промяна в живота си.” (Очерк за Димитровград, стр. 136) ... “Разочарованията за някои ще дойдат по-късно, с осъзнаването на несъвършенствата на системата.”

*Ентусиазираният / прагматичният / социално израстващия бригадир / социално солидарен и вярващ младеж – цитат от евреина, който отива да строи Димитровград...; възможност за еманципация от традиционната социална / семейна среда, следвоенните недоимък и глад, особено в градовете:

[*Имаме много материал за образцовия бригадир – [спомена на Иван Тодоров](#); [Още спомени](#); [Автобиографии](#) – събрани през 70-те, вж. по-надолу в третия модул за ролята на носталгията по бригадите; [Спомени на Мария Тотева](#)] „Чайките идват, това са чайките!“ „Работехме и пеехме от сърце!“ – „Родена съм 1925 г. Аз като четен командир работих заедно с девойките и се стараех да бъда една от първите. Името на бригадата идва от романа „Чайка“ на Николай Зотович – героизма на съветската партизанка „Чайка“... Работихме на дигата край р. Марица. Отиването и връщането от обекта ставаше с песен... изпълнявах нормите 250, 300, 500%! ... Бригада „Млада гвардия“ трябваше да се представи на физкултурния празник м. юни 1948 г. в София. Разучавах се упражненията на „Строим и бдим“ от 250 девойки и 950 младежи бригадири, които завършваха с голяма пирамида с всички участници. На върха се развя знамето на бригадата... на този празник присъстваше цялото държавно ръководство, начело с Георги Димитров. ... Голяма част останахме да живеем в този новостроящ се град. ... След завършването на бригадирското лято бях издигната за председател на Градския комитет на ДКМС в града...” (Спомен на Мария Граматикова, Байрактаров, стр. 214, командир на бригада (*тя е платен служител, не е съвсем доброволец... виж по-долу конфликта между бригадирски елит / обикновени бригадири*) „Трябваше да се агитират младежите, родителите им да пуснат децата си да отидат в младежките строителни бригади. Измежду многото агитатори бях и аз – едно момиче от с. Орешец, Харманлийско, учителка. Аз ходих по къщите на моите съселяни, разговарях с тях, убеждавах, настоявах, молех. Но бе нужен и моят пример. ... На вечерната проверка се връчваха знамената на тези, които са изпълнили най-високо трудовата си норма. Една вече решихме да станем в 4 часа [*другата версия на В. Мутафчиева – били са на смени, карали са ги да стават в 4 часа*]... без да ни усети коменданта. Същия ден аз изпълних трудовата си норма 700%. ... Трудности имаше, но умеехме да мечтаем... След бригадата останах на работа в счетоводството [*същото счетоводство, от което махат Пионова, защото вече е чиновничка – вж. по-долу*] на Строителното*

управление. През 1950 г. се омъжих за Георги Гочев (тогава н-к кадри)...“ (Ангелина Хърсева, пример за успешно социално израстване: Във фонда на ИМД е бригадирската карта на Хърсева от 1948 г. и нейна грамота; [спомени на Петър Бацкаров, партиен с-р – битови епизоди и смешни случки](#)).

Положителната поука: чертите и ценностите на идеалния бригадир (и жител) на Димитровград не са куха черупка и не бива да се свеждат единствено до значимата си роля в пропагандата. Чрез този образ се създава много висок хоризонт на очакванията. През цялата история на Димитровград от него, от „младостта и вярата на бригадирите“, от „чистотата на идеала“ се черпи енергия както за легитимацията на комунистическия проект, така се използва и като ресурс за социално недоволство, мобилизация на общественото мнение, отвоюване на обществени каузи и отстояване спрямо несъвършенствата на политическата и социалната реалност (вж. по-долу в третия модул *важността на Парка и Музея на бригадирското движение*). Дори като самостоятелен топос може да се изведе **младостта и първопроходството** – емблеми в историята на Димитровград [Допълнителен източник: [История под знак първи](#)].

*Принуденият / прагматичният бригадир / затрудненото социално вписване / изпитанието / превъзпитанието – участието в младежките бригади като индулгенция, превъзпитание и възможност да се започне на чисто; Свещеническите бригади (“Вместо раса и кадилници - бригадирски дрехи, кирки и лопати.”). [[Решенията на Св. Синод за изпращане на бригадири-свещеници](#) и [статията на Николина Умурска ИМД](#)]. Чистилище = „Тук за един бит двама небити дават.“ (Иван Пейчев повтаря тази фраза няколко пъти в писмата си от Димитровград) = Зависимият от добрата характеристика, „наказаният“ бригадир е по-добър работник заради залога на обещаната социална интеграция.

Цитат от Бивалиците на Вера Мутафчиева: „Сега ми е смешно, като се сетя, че не се давах въпреки своята нулева позиция. Още по-лоша е била само една: на деца, чиито бащи бяха наказани от Народния съд... Разшетах се, разпитвах когото сваря, осведомиха ме: за привилегия от най-ниска степен се брояло бригадирството.“ (Мутафчиева, стр. 217)

Цитат от Минка Пионова: „Бригадир по неволя“ [*сходна е съдбата на брат ù – вж. по-долу*]: „Родена съм на 6.III.1932 г. в село Съдиево, община Н. Загора, Сливенски окръг, в семейство с четири деца. Един брат и две сестри, а аз бях най-малката от тях. ... Започна подготовката за земеделските сдружения. Баща ми беше обявен за „кулак“... Баща ми до 9.IX.1944 г. беше семеипроизводител и притежаваше най-хубавия земеделски инвентар, притежаваше 150 дка плодородна земя и животни... който с примера си да стане кооператор ще увлече и рода ни... Най-накрая заради неговата непреклонност беше изпратен на лагер в Белене. ... Подготвих документите си да кандидатствам „медицина и фармация“ и ги представих в отдел „Просвета“ Н. Загора, но поради лошата

характеристика от село, документите ми бяха върнати, при условие, че ако работя добре следващата година, ще бъда допусната. Затова без колебание на 10.VIII.1950 г. заминах на национална бригада в Димитровград.“ (стр. 338, Пионова, Това е моето минало, т. 4)

Братът на Пионова: „Брат ми се връща отново в Димитровград, та нали тук си намират работа „неблагонадеждните“, защото в условията на новостроящия се град синовете и дъщерите на „другарите“ не отиваха. Постъпва на работа като подземен работник в мина „Марбас“. Тук вече не го преследват. При срутване на мината едва се спасява, получава дискова херния и тогава му възлагат да отговаря за водните помпи в мината. На тая работа се пенсионира, но получава трайни увреждания. Заболява от Паркинсон, високо кръвно, диабет, загубва зрението си, а на моменти и паметта. От две години е на легло с рани по тялото от обездвижване. Страда много. Това е съдбата му.“ (стр. 345, Пионова)

Моралните съображения и нарушаване на традиционния семеен ред: Бригадите се наблюдават от ДС и подготвят обобщаващи доклади за общественото настроение. В един от тях цитат от секретарката на Земеделския младежки съюз (опозиция на БКП) в Нова Загора: „Карат ме да ходя на бригада, иначе нямало да ми дадат удостоверение за следване. Тия, които отиват на бригади, са хулигани, а момичетата бригадирки ще се завърнат с бригадирчета.“ (АМВР, ф. 1, оп.1, а.е. 445, л. 19) Много често **ДС се намесва** и при организирането и по-ефективното обезпечаване на самите бригади с храна, с инструменти и пр., защото са наясно, че това е в ущърб на престижа и социализиращия им ефект.

Трудоваци (част от армията, т. нар. „Строителни войски“) – етнически малцинства и деца на „бивши хора“, репресирани: ограмотяване, социализация (еманципация?), „чистилице“ и превъзпитание. [Допълнителен източник: [Снимки](#)]

Положителната поука: трудностите и принудата за много от тези хора – „бивши хора“, трудоваци, етнически малцинства, необразовани, бедни, свещеници, селяни – се превръщат в средство за пълноценна (от гледна точка на по-късния им живот) социализация и вписване в „новото социалистическо общество“. Много от тях успяват да подредят живота си благодарение на индουλгенцията, която плащат, и чрез „ентузиазма“, който са длъжни да споделят = принудителен консенсус, липса на друг избор.

[Допълнителни източници за бригадирите: Писмо на Динка Желязкова – [„още няма свиждане, защото, доколкото знам, и в неделя ще работим, защото има деветосептемврийско съревнование“](#) .

*Поетът на новото време: прототип е кой друг освен Пеньо Пенев – колебливата траектория на поета, големият ентузиазъм и големите разочарования... Личността, съдбата и трагичната му смърт могат да послужат като илюстрация на много характерен за модула конфликт (вж. *по-нататък*). Връзка с Музея на Пеньо Пенев. [Допълнителен източник: [„бледнее сетньо слънце / на смелите мечти...“](#)]

Ентузиазмът е задължителен..., но ето един друг глас от лично писмо на Иван Пейчев до Анна (работи в Димитровград от 1949-51 г. като кадровик): „Времето е ту мъгливо, ту слънчево, с други думи, райско време за моя уважаем ревматизъм. Аз още не мога да се аклиматизирам. Боледувам, леко, разбира се, и физически, и психически. Безпокои ме много невъзможността да се справя с т. нар. „вдъхновение“. Тук има хиляди неща, за които трябва да се пише, а аз сега-засега не съм в състояние да напиша ред.“ (Пейчев, „Далечна близост“, стр. 242)

*Инженер-специалиста / спътник – препокрива се с принудения / прагматичния бригадир – прототип: инж. Велчо Велчев (син на Атанас Велчев); Виж профилите на преследваните и приобщените инженери (преследваните и превъзпитани по „другия“ начин).

*ДС старши резидента „Багеров“ в Димитровград по време на бригадата – основната им роля е да бдят за внедрени врагове и саботьори, но и за ефективното превъзпитание – дали работи добре „моркова и тоягата“. Чистят се бивши хора от „чиновнически“ позиции... тяхната роля има отношение към случая с архитектите, към „счетоводителите“ и инженерите на Дико Иванов. ДС има ролята на гарант за идеологическата чистота на колектива в Димитровград. *[За момента нямаме повече информация за Багеров, но самият псевдоним си плаче за драматургия... може да няма механизация на строежите, но имаме „Багеров“!!]*

*Репресираният: Христо Запрянов (профилът изцяло съпада с „принудения“ бригадир, но при Запрянов има активна съпротива/бягство и директен сблъсък с ДС и Белене = обратната страна на „бригадирството“). [Допълнителни източници: [„Живот в отминали години, Exlibris, Пловдив, 2004 г. и дарена на Исторически музей в Димитровград с надпис от него: „... Благодаря, че и моето скромно животоописание намира място в историята на града ни!“](#), 10.01.2005; и книгата [„Младост по затвори и лагери“, Димитровград, 1999 г.; както и по делото му от архива на Държавна сигурност](#)]. Христо Запрянов е роден на 1 октомври 1929 г. в с. Езерово, Пловдивско. След като завършва гимназия става член на ЗМС (Земеделски младежки съюз), а след закриването на опозицията, заедно с група приятели преминава границата и отива в Гърция, където по слухове се очаква да се съберат опозиционно настроени земеделци, което се оказва невярно. Групата е върната от гръцките граничари. Христо Запрянов е осъден на 5 години затвор. След излизането от затвора се установява в Димитровград, където работи като строителен бояджия. Според Държавна сигурност там създава група, която продължава да се занимава с вражеска дейност. След провокация и скалъпено обвинение групата, наричана в справките МОГ (Младежка оранжева гвардия), е задържана, а Запрянов е въдворен в Белене, където престоява 3 години – от 1956 до 1959 г.

Продължава да бъде обект на разработка и след 1959 г., а през 90-те години написва своите мемоари, след като получава достъп и до досието си, като в мемоарите си оставя едни от най-добрите описания на живота в Белене.

СИТУАЦИЯ / КОНФЛИКТ / РАЗГРЪЩАНЕ НА ХОРАТА (ТИПАЖИТЕ) И ИДЕИТЕ:

За този модул проблемът е, че видимата повърхност – официална информация, медии, образи - е еднопланова. Не може да има конфликти или ако ги има, те се разрешават по соцреалистически – тенденциозно и еднопланово – лошият бива изобличен и правилното възтържествува. Ярката светлина на идеологическото пладнe заслепява и изличава действителните нюанси. Това трябва да се покаже ясно... Дефектите на идеологическия образ стават явни единствено чрез „секретната, поверителната и вътрешно-партийната информация“ и се ползва предимно като инструмент за контрол. Това се показва и от естеството на източниците, които дават „реалистичната“ картина на фона на „идеалния, желания“ град. Донякъде този критичен поглед съществува и в сатирата на [малотиражките \(пример с карикатури\)](#), работнически брошури (по-слабо податливи на цензура) и промъкващата се сатира във филмовите прегледи... но това се развива истински в следващия период / третия модул).

В този модул всеки един конфликт може да се сведе до грандиозното разминаване между обещанията на идеологията, на плановата икономика, на партията-държава и реалността => голямата дупка между прокламирани намерения и реални постижения. Разминаването се компенсира с мощна пропаганда на героизма, саможертвеността (ентузиазма), сурови санкции и контрол (терор). Конфликти между управници, корупция, конкуренция за оскъдните ресурси, преследване на врага с партиен билет... напрежението, предизвикано от тази форсирана модернизация и радикалната промяна в тогавашната социална тъкан, огромно текучество на хора и ръководители, **малкият човек не може да си позволи да бъде малък, а трябва постоянно да отстоява високите изисквания на идеологията.** Партията не може да греши, а винаги човекът е виновен с неговите наследени или придобити дефекти.

*Утопичният град в състояние на постоянен строеж, ([началото през 1948 г. ГК пише до Вожда и излага нуждите си](#)) надеждите и очакванията в тяхната пропагандна опаковка, построяването на главните сгради и проблемите с благоустрояването – хроничен недостиг на квартири. Дава се приоритет на индустриалните строежи, национализират се терени, хора трябва да напускат, а жилищното строителство изостава. „Уличната мрежа е в много лошо състояние. През зимата има невъобразимо много локви и кал, а през лятото прах. Сякаш има два сезона - сезон на калта и сезон на праха. Климатичната обстановка в града е нездравословна. В града липсва изолация между промишлените и жилищните зони. Озеленяването е далеч от елементарните изисквания. Лошото състояние на пътищата и голямото движение по тях, постоянните пушеци и миризми от заводите замърсяват въздуха. В града нямаме нито едно място

за почивка на трудещите се след работно време от мини, заводи, предприятия и учреждения.“ (Изложение на **Петко Паунов** към м-р председателя В. Червенков, 1953 г., ЦДА, Ф. 136, оп. 15, а.е. 224, л. 72-85 с гриф от „поверителна служба“, за да потвърди хроничния характер на този проблем през 1968 г. в друг вътрешен доклад на местния прокурор се констатира, че само 39% от уличната мрежа в града е „павирана, асфалтирана или шосирана“, ДА-Хасково, Ф. 650, оп. 17, а.е. 166, л. 47)

Същевременно типажите демонстрират характерни проблеми и възможности наред с града. Типична сцена: един от типажите ще има проблем с квартирата, един или двама ще живеят в комуналка (първият и вторият план – идеята за жилище... разчита се повече на наемодатели) и за обзавеждането на жилищата на тримата (*посетителите могат да бъдат насочвани към социалистическия апартамент*), имат проблеми с настаняването на деца в ясли и градини. Всеки от тях ще е станал свидетел на злополука или на битов скандал. И тримата ще „се любуват“ на „пушека“. Всички ще са се веселили в заведенията на града (*вж. искането за производството на лед по-долу*; Допълнителен източник: [по-различна снимка на Пеньо Пенев](#)).

„По план и норматив на близо 30 000 население през 1953 г. са предвидени по 9 кв. м. жилищна площ на човек, като на първо време може и по 6 кв. м. Реалното положение в най-гъсто населените квартали е между 3 и 4 кв. м. на човек, като това дори не включва около 2 500 миньори и вулканци, които са под наем в околните села.“ (ЦДА, Ф. 136, оп. 15, а.е. 224, л. 73-74) Реалността = поне до 1951 г. мнозинството живее по бараки, те са предвидени за летни условия, без печки, недобре уплътнени. Зимата е страшен студ. Дико Ив. Разказва за един работник, който, като се събудил на сутринта, видял, че косата му е замръзнала за стената на бараката... (Оптимистичният поглед на БНФ 1951 (18) 01:11-03:11: различни моменти от работа по външни площадки през зимата в Димитровград; срещу студа е изправен ентузиазма на новите хора - строителите на Димитровград; обещават пред др. Червенков да победят зимата). Противоречията между отделните институции - ДСО, ТЕЦ-а, АТЗ-то, Градския съвет и т. н. Всеки дърпа чергата към „своите“ си работници. Те да бъдат настанени в малкото (и некачествени) апартаменти. Постоянни оплаквания „нагоре“ от останалите ([вж. изложението на Мартин Иванов](#)).

Сцена от прокурорските доклади: Г.К., настанен в бл. 161 в една от таванските стаи, Марица 3. Един ден му извадили багажа. Изпълкомът го направил, защото според договор с ТЕЦ-а определени жилища се ползват от Градския съвет. Били обезпечили друга квартира, но Котушев отказвал да ходи там. Нарушението е, че председателят решава случая еднолично, преди да има заседание на изпълкома и официално решение (*социалистическа законност, вж. третия модул*). Извеждането - единствено по съдебен ред. После се описват неправилните действия на Изпълкома по отношение монопола на наемодателите - високите наеми и притискането на наемателите. (Прокурорски доклад по линия на социалистическата законност, Ф. 1507, оп. 1, а.е. 1, л. 26-32: (08.12.1956):)

Обобщение на проблемите на града: (връзка с третия модул и екологичната тема): „Климатичната обстановка в града е нездравословна. В града липсва изолация между промишлените и жилищните зони. Озеленителното състояние е далеч от елементарните изисквания.

Лошото състояние на пътищата и голямото движение по тях, постоянните пушеци и миризми от заводите замърсяват въздуха. В града нямаме нито едно място за почивка на трудещите се след работно време от мини, заводи, предприятия и учреждения.“ (Доклад до МС, 1953 г.)

*Местният, човешкият хоризонт – представата за добър живот vs. идеологическата целесъобразност / обещанията на централната власт, на Вожда (за този конфликт не се говори открито, публично може само да се одобряват и хвалят постиженията): Докладът на Градския народен съвет на трудещите се депутати от края на 1953 г., автор Петко Паунов (с гриф „поверително“ – в него много ясно се изброяват от какво имат нужда новите граждани на Димитровград – благоустройство: чисти, павирани улици; ясли и детски градини; **парк** и културни събития; жилища; **кооперативен пазар**, за да реши проблема със снабдяването). Резолюцията на др. Червенков (с червен молив): „Да се явят при др. Райко Дамянов и А. Югов - аз не мога сега, много съм зает.“ На обсъждането на битовите проблеми на Димитровград от Министерски съвет стигат до заключението, че повечето от очакваните неща са предвидени в плана. Този конфликт между автентичната (малка) човешка нужда и голямата идеологическа правда се илюстрира много добре от призива на трудещите се депутати в същия доклад: „В нашия град не се произвежда лед за разхладителни напитки. ... От една страна, имаме грамадни консумативни нужни от лед, а от друга страна, имаме неограничени технически възможности за произвеждане на лед. Молим да се разреши на Химкомбината **“Сталин”** да произвежда лед.“ (ЦДА, Ф. 136, оп. 15, а.е. 224, л. 72-85) (Вж. по-долу и друга „история“ с участието на Петко Паунов, но в много различна посока – човешкото желание за щастие се оказва достъпно само за ограничен кръг от „заслужили дейци“.)

Конфликтът между идеологически правилната гледна точка и „човешката“ страна много добре се рисува от пиесата „Прокурорът“ на Георги Джагаров, 1965 г. „Следователят гледа на хората като на буболечки; Прокурорът му прави забележка - след малко, макар и да гледаме отвисоко, като излезем, и ние ще станем като тях (връзка с третия модул и „социалистическата законност“, вж. по-надолу).

[Допълнителен източник: [Личният снимков архив на Георги Георгиев](#) – дава нелустрасан поглед към ежедневието на димитровградчани]

*Конфликтът между „инж. химика“ Дико Иванов (обвиняват го, че толерира „бившите“ кадри, старите специалисти) и местното партийно / бригадирско ръководство, преследването на врага с партиен билет, атмосферата на постоянен страх и подозрителност – кой има монопол върху властта? Заместването на предишните инженери със съветските и „нашите“, нововъзпитани специалисти.

Историите на инж. Майерович, „бивш“, съден за саботаж през 1958 г. [*антиеврейската вълна е тогава*]; инж. Крум Костов Гърков (1906-1984): работи в Марбас, отива в Бобовдол през 1953 г. и започва процес срещу него (заради пожар в рудника) – 16 години затвор за

саботаж; инж. Никола Максимов (р. 1890-1961): директор е през 30-те на мина „Марица“, осъден през 1953 г. и прекарва 7 години в затвора, излиза през 1960 г. и умира на обекта „Елисейна“. Други обаче като инж. Димитър Павлов и самият Велчо Велчев, Марко Йорданов Марков успяват по-успешно да се впишат след 1944 – дори получават ордени. [*Характерна история за 50-те, разчистването на старите специалисти през сталинизма... идването на съветските специалисти, връзка с първия модул и тогавашните експерти*] Източник: ДА-Хасково, Ф. 136, оп. 1, а.е. 274, л. 2-7 Самият Дико Иванов, съветски кадър, е „обследван“ наред с Пенчо Кубадински, който преди завършването на Димитровград е преместен като първи секретар в Русе. Пенчо К. с подкрепата на местната партийна организация се конкурира с Дико Ив. На отделен полюс е директорът на ТЕЦ-3.

(25.02.1952): Обяснение във връзка с партийното положение на инж. Христо Н. Ташков - Химкомбинат “Сталин” до Бюрото на ГК на БКП Димитровград. Изключили го от партията през дек. 1951 г. Изнесената характеристика от парт. с-р др. Димитър Вълев не отговаря на истината. От Скребатно е - дребно занаятчийско семейство. Бащата обаче влиза във ВМРО след 1923 г. Имотен селянин, не участва в партийния живот след 1934 г. Умира през 1937 г. С лихварство и преследване на прогресивни хора не се е занимавал. Самият Христо по собствените му думи е бил аполитичен под влияние на дребно-буржоазни възгледи. Не бил формирал прогресивни възгледи. През 1940 г. отива да учи в Словакия индустриална химия. Изпада под влияние на Делчо Делчев - легионер. След завършването работи в словашки химически завод Динамит-Нобел до март 1945 г., когато е освободена Словакия. После продължава, след като е проверен от чешките комунисти. Остава до 1.08.1946 г. През 1946 г. се запознава с др. Дико Иванов в мензата на Българското академическо дружество и под негово давление остава в Словакия да черпи опит в производството на сярна киселина. Връща се заради ентузиазма в България и перспективите в химическата индустрия. Обажда се на др. Дико Иванов и след отбиване на военната повинност го назначава. Т.е. по този канал е постъпил, а не по друг. Докато е в Чехия посещава среща на Цанковистите, които набирали доброволци за Вермахта. Той отказал. Около тази история са главните обвинения на др. Вълев. Той го обвинява, че е агент на Гестапо, докато е в Словакия. Той се оневинява чрез разследване, което вече е правено в Словакия. От казаното става ясно, че доста българи от този завод в Словакия после са отишли в АТЗ - Дафинка Кирилова, Стайко Тодоров, Янко Гинев (подчертан), Илия Караджов, Васил Вълев. Връща се в България през ноември 1946 г. При влизането му ДС го обследва старателно!! (може да се види дали има нещо запазено). Става член на БКП в Скребатно през април 1947 г.

*Процесът срещу архитектите / намиране на изкупителна жертва / не партията и идеологията са виновни, а врагът, саботьорът: никакво място за експертиза, идеологическата целесъобразност и последователност не оставят място за друго, трезво мислене. Изкупителни жертви за неудачи в планирането, липсата на експертиза и незнание на новите кадри. Въпреки че въпросният процес не

завършва с осъдителни присъди, целият „разговор“ и посланията е показателен в каква атмосфера трябва да „служи на Партията“ тогавашният специалист. *По този конфликт обаче в момента все нямаме достатъчно конкретна информация...*

*Конфликтът за позицията в счетоводството между благонадеждния и неблагонадеждния бригадир: *Ангелина Хърсева и Минка Пионова (различни бригадири, различен социален профил, различна социална реализация и различна оценка на миналото). Първата е учителка, агитаторка, партиен кадър и активен пропагандатор на „новия живот“. Намира добър жених – н-к кадри. Пионова се омъжва за „бивш“ като нея. Едната взема счетоводителската позиция, другата я изгонват, защото вече не е работник, а чиновник. „Като приключихме с работата ми предложиха да остана на работа в счетоводството като книговодител на някаква служба. Персоналът беше три момичета и един касиер. Водихме надниците на 2 000 работници, изчислявахме ведомости и раздавахме заплати. Тогавашно нямаше изчислителна техника и всичко се извършваше на ум. Работихме по 12 часа на ден. Колективът на счетоводството беше с подобни съдби. Нима някои от „другарите“ синове и дъщери на големци щяха да работят при такива условия. Градът се строеше в полето. Липсваха всякакви културни мероприятия, газехме кал с цървули. Имаше само една лавка за хляб и нищо от първа необходимост. Живеехме във временни жилища без комини. Беше студена зима, прибирахме се само за спане, но аз бях доволна, че съм на работа, но, уви, беше за кратко. Не дочаках пролетта. За моя зла участ в Димитровград директор на завод „Вулкан“ беше необразован, но „другар“, човек от моето село. Управата на село не закъснява да ме проучи, че вече не съм работничка, а „чиновничка“. Свързват се с него и само за 24 часа ми беше даден ултиматум от милицията като престъпник да напусна Димитровград.“ (Пионова, стр. 341) *Тук може да бъдат използвани и материали, свързани с Христо Запрянов.**

*Елит / обикновени граждани; корупция, привилегии, безнаказаност / показност, назидание => правосъдие по целесъобразност: „В някои бригади имало спорове по възнагражденията – в щаба на „Млада гвардия“ Димитровград не били съгласни с факта, че отрядните ръководители получавали по 10 хил. лв., а физкултурните отговорници – по 12 хил. Това се приемало като драстичен пример за подценяване работата на непосредствените отговорници и организатори на производствената дейност. Младите хора проявявали особена чувствителност и към отделни прояви, оценявани като незаслужени привилегии, ползвани от отделни представители на ръководството. Това обяснява острото недоволство, с което се посрещнала новината, че П. Кубадински и Ив. Велчев използвали служебните коли, за да се разходят до Хаинбоаз.“ (АМВР, ф. 13, оп. 1, а.е. 471, л. 191)

!! Случаят на „Петко Паунов и Ко“: има много интересна траектория и е взел от много показателни отношения за 50-те години; съдържа богат материал и податлив към драматизация. Сюжетът е следният: в края на 1953 г. местните ръководители пишат до

Червенков за острите битови проблеми в Димитровград – картината е доста плачевна (*по-горе се цитират части от този доклад*). В него важен елемент е искането на строителите и работниците в Димитровград да се дава възможност да строят сами жилища, да се отпускат парцели и заеми. С решение на МС от 1954 г. се дава зелена светлина, защото планираното държавно строителство не може да се справи с осигуряването на жилища. **Централната власт прави голям компромис с идеологията, без да го облече в никакви принципни решения, правила... става ad hoc** с постановление – нещо, което се запазва и за по-късни години и създава предпоставка за по-свободно тълкуване по всички нива на местното общество, лично възползване и направо корупция. Простъпките на Паунов са много показателни, както реакциите на централната власт, [прокуратурата](#)², но и отношението на „низовите“ организации и „масите“: (Следват [откъси от доклада на ЦК на БКП](#), където, „под масата“, могат да се чуят почти всички гласове, ЦДА, Ф. 1Б, оп. 6, а.е. 2684, л. 169-219) „В началото на 1955 започнал да строи двуетажна къща заедно с тъста си (Христо Гочев, адм. р-л в ТЕЦ „Вълко Червенков“, също заслужил партиец) и се възползва като изкупува строителни материали на държавни цени... С разликата от цените той е ощетил държавата за 13 600 лева (оценката варира нагоре и надолу в различни моменти от разследването). Това е дало повод и други служители да вземат материали от държавните предприятия на такива цени... Трябва да се постави открито и тревожно въпросът, че в Димитровград и на други места в окръга се е появила болест да се строят частни жилища, и то при широко опирание на гърба на предприятия [*защото достъп до материали на свободния пазар почти няма – всичко отива за заводите – вж. по-нататък в третия модул сюжета на „Грешката на Авел“*].“ Тревогата в централното р-во идва най-вече, че в Димитровград зрее автентично недоволство заради двойния стандарт: **„Водим борба за един буркан, за една капачка, а той, който е бил първият човек в града, е разхищавал народните средства и грабил с широки ръце, без да е държал сметка за удара, който е нанасял на Партията.“** Предлагат да се конфискува къщата за детски ясли! Първоначално местните партийци – в Димитровград и Хасково – се опитват да потулят случая, защото в него са въвлечени и други ръководители, както и „знатни работници“ – Иван Бояджиев, лауреат на Димитровска награда. Но от ЦК възприемат линия да изобличат и накажат Петко Паунов, дори намекуват директно за съд (*във възела от отношения е намесена и Главна прокуратура*). Има [публикация в Работническо дело](#) по неговия случай. Паунов след опитите да потули случая е заставен да си направи самокритика по учебник: **„щастieto се изгражда заедно с щастieto на всички трудещи се, а не само на отделния човек“**. Наистина е изключен, но никой друг от въвлечените не е изобличен по този начин (*той служи за назидание и предупреждение*). Логиката е следната: „През изминалите няколко години се смениха няколко секретари на ГК. Петко е четвъртият. Какво говори тоя факт за това бързо изхабяване на хората? Грижите на ОК са били недостатъчни. От друга страна, **черната стихия** [*враговете*] са виновни за мълвата]

---

² В писмото от авг. 1956 г. на прокурора до ЦК и Политбюро става ясно, че той очаква напътствия от партията дали да приложи „социалистическата законност“, или ще се процедира по принципа на партийната целесъобразност, описва на какъв натиск са подложени местните прокурори от местните партийци. Показателен пример – публикация в Работническо дело, но в местната преса няма нищо за случая. В писмото се споменава и някаква друга история „с часовници“.

в такъв случай се надига за очернянето ни. В последно време ГК на Д-град не се чувства като ръководител на обществено мнение. Вместо да се говори за 9 септември, за съревнование, чувства се униние, губене на ръководството. Един партиен член се изрази така: “Много артилерии стрелят, но коя е нашата, коя е чуждата - не можем да разберем?” (*дезориентацията, която отново се появява в „Грешката на Авел“*) Затова трябва да се съхрани [авторитета на Партията].“ Затова и по-нататък скандалът няма публично развитие. През 1955 в писмо от Главна прокуратура до ЦК се споделя за натиска, който се оказва делото да не влиза в съда. През март 1956 Петко Паунов пише [нова молба до ЦК](#) да се прекрати разследването, но символично през април 1956 г. Т. Живков подписва отказ (*с червен молив, стр. 6*) и прехвърля отговорността на местния съд. [Допълнителни източници: [Редакторска статия в Работническо дело](#); [Писмо \(лично поверително\) от Главна прокуратура до ЦК по повод случая](#): ЦДА, Ф. 362, оп. 1С, а.е. 22, л. 87-90]

Обобщение Паунов: този случай илюстрира много ясно, че проблемът не е толкова в алчността и „лошотията“ на Паунов или на другите извършители, т.е. не толкова на качествата и средата на индивида. Възможностите за злоупотреба се залагат от начина, по който функционира системата. Подобни действия се нормализират („Станало е обикновена работа всеки да урежда личните си дертьове на приятелски начала с ръководители на стопански предприятия, без да се счита, че върши особено нарушение, а камо ли престъпление.“), както и реалната безнаказаност, ако имаш силен властови гръб (*днешните аналогии с това как функционира наказателната система в България се натрапват от само себе си!*). В този случай от 1955 г. като че ли Партията успява да излезе суха – тогава тече промяната на върха, Червенков слиза и на негово място идва Т. Живков – той се явява арбитър и гарант на партийната принципност в този случай. След 1956 г. с „Размразяването“ навлиза много важната за 60-те „социалистическа законност“ като лек срещу дефектите от времето на „култа“. Но моделът продължава да функционира по този начин – първо политическата/партийната целесъобразност, а след това, ако има място за принципите и законността. Подобен е подходът и към екологичните тревоги и проблеми, водещи в следващия модул.

Положителният герой и послание в тази и други подобни истории е общественото мнение, недоволството и чувството за справедливост на малкия човек. Те не печелят веднага, но с времето идеологията им предоставя език, с който не може да не се съобразява (как може да опровергае собствения си идеал? – благоденствие, равенство, социална сигурност... чиста жизнена среда). Друга отчетлива реакция на общественото мнение в Димитровград може да се проследи в случая с пиесата „Грешката на Авел“ и затварянето на Димитровградския театър (*вж. третия модул, конфликти*).

*Модераторската роля (произволът дебне) на ДС във всички тези конфликти – осигуряването на материал според целесъобразността и нуждите да се накаже някой. *Отново противопоставяне на нашите и „неблагонадеждните“ младежи:* Доклад на ДС: „Много ученици и студенти отказват да участват в бригадите. Утвърждавало се мнението, че „зозите“ и „суингите“ не се занимават с обществено полезен труд, а това им позволява да се подготвят по-добре за кандидатстудентските изпити за университета.“ (АМВР, ф. 1, оп.1, а.е.

712, л. 86, 1948 г.) *Набелязва се слабата точка и лоста, чрез които могат да бъдат „стимулирани“ нежелаещите.* „В беседа със студенти лидерът на РСДП Коста Лулчев ги съветва заради своето бъдеще да се запишат бригадири, за да не бъдат наказани по ОФ линия.“

*Оцеляването на дребнобуржоазното (еснафството) и компромисът на властта с него (вж. Случаят с Паунов, тук става дума за мултипликацията на „примера“, източникът е от 1956 г., когато идва „социалистическата законност, – вж. следващия модул – но данните са от изминали години, т.е. този модул) / приватизация на държавните ресурси за лично оцеляване, „държавното е общо“): „Безспорно следва да се отбележи, че работата в търговските организации в сравнение с миналото ни, особено 1950-54 г. значително се подобри и вече не съществуват характерните за онези години начети за десетки хиляди левове. ... Скорошните проверки показват, че няма магазинер, който да не показва макар и не особено голям начет.“ (л. 29-30). в размер от 500 до 2 000 лева. Въпреки липсите, лицата остават на местата си, а има закон, който казва, че при начет над 400 лв. се маха човека. С оглед на изложените по-горе констатации може да се приеме, че тези магазинери са толкова идеални в своята работа, че някои от тях дори завоюват званието „отличници“. По-скоро смятам за повечето от тях, че са „отличници“ в своята изобретателност да замаскират престъпните си посегателства на социалистическата собственост. Ако на някои отговорници на месни и зеленчукови магазини за продължително време се задържи стока, не може да не се дадат фири. Но какво трябва да се каже за повечето от начетените магазинери, на които стоката се разпродава само за ден-два. В такова късо време такива големи фири не могат да се дадат, а те се позовават на законното си право за признаване на фири и след като такива безспорно се признават, те вече се явяват притежатели на влогови книжки със значителни суми, собственици на мотоциклети, имоти, къщи и други подобни. В най-скоро време трудещите се в Димитровград ще видят на подсъдимата скамейка група хищници от този род, служещи на РКС, които под формата на фири присвоили крупни суми, възлизащи към 100 000 лева. Те са също притежатели на влогове, мотоциклети, нови къщи с комфортни обзавеждания, чиито съпруги носят тоалети от последни моди. Но да направим една малка разходка от този род и да надникнем в потайностите на Димитровградската търговия. Ще се движим с инспекторите от отдел „търговия“ при ГНС: Спас Паунов Петров - бюфетчик в ДТП „Народен ресторант“ продава ...на ракия с 2 градуса; Василка Станчева **Мадамова**, млекарница, сервира по-малко 350 гр. мляко вместо 500; ... и още... На задаваните им въпроси, защо са тези нередности, те отговарят в един глас: допуснали сме „грешка“ Но това не се случва за първи път, а **трудещите се на Димитровград не могат да търпят повече системните им „грешки“.**“ (Прокурорски доклад, 1956 г. Ф. 1507, оп. 1, а.е. 1, л. 26-32).

Начо Ройдев Начев от с. Бряст. Баща му влязъл [в ТКЗС], но неговото съгласие не било взето - б дка. Прибрали реколтата и от неговия имот. Той протестирал пред ТКЗС и завел дело. ТКЗС не иска да се съобразява [*произвольт на властта*]. Прокурорът иска да се съобрази със законността. И още един такъв случай - бащата става кооператор, но синът не бил съгласен. Делото с воловете стига до Главния

прокурор на НРБ, където потвърждават, че синът законно е продал воловете на ТКЗС Ябълково, а ТКЗС Бряст не може да претендира за тях. Но председателя на ТКЗС Бряст не иска да се съобрази. Имало и други такива случаи на незаконно продаване на добитък и влизане „на голо“ в ТКЗС. Има проблеми и с определянето на размера на земята за лично ползване - оставали парцели по 6 дка, което не е правилно... [Това обяснява защо онзи Начо не искал да си даде земята... да я запази за лично ползване] (Из прокурорски доклад, 1956 г.)

„Твърде много е безотговорното строителство от частни лица без разрешение от техническите органи на съвета. Георги Димитров - миньор, кв. Васил Коларов си е построил къща с две стаи с крадени тополи. Нарушители от този род в нашия град има още твърде много.“ (пак там)

В този контекст е съвсем разбираем призивът на димитровградските трудещи се, изразен чрез цитирания вече доклад към Червенков : „На пазара в Димитровград идват ТКЗС, членове на ТКЗС и еднолични стопани от цяла южна България, дори и от Северна. По неизвестни причини изграждането на пазара се отлага.“ Също: „От друга страна постоянно постъпват искания от ударници, рационализатори да им се отпуснат парцели за „жилищно застрояване“. Искат да се отпуснат парцели за кооперативно строителство - 3-4 етажни със собствени и кредитни средства.“ (отново случаят Паунов)

*Еманципираното младо семейство, децата – нова социална среда, нови социални отношения: далеч от патриархалната среда, от старото поколение, младежки ентузиазъм ([образът на децата](#) кв. Толбухин 1954 г., ясно видим и в други официални снимки и албуми на града) и вяра в собствените сили. Но младите хора идват или се озовават в града без покъщнина и родители, живеят в тесни комуналки и лоши битови условия, няма достатъчно ясли и детски градини. Развиват нови вид (не)семеини отношения, солидарност, приятелства, съперничества, базирани на общото и трудно съжителство. **Обособено място в музейната експозиция заслужават жените**, които в Димитровград са по-малко от мъжете, които по-трудно си намират работа и пр. (вж. в следващия модул *гражданските ритуали*). [Допълнителен ресурс: БНФ 1966 (19): Еманципацията. 06:43-08:28 = Фокус 4 - Жест (Милчо Левиев), Тролейбусна спирка, на опашката мъже правят място на девойка, но когато тролейт тръгва, тя остава, не може да се качи, защото мъжете се бият да влязат) И така значи, честит ви 8 март - страхотна метафора за „еманципацията“ и грижата за жената - все костюмари].

*Конфликтът между идеология, мечта и реалност, изживян през драматичната съдба на Пеню Пенев, невъзможното съжителство на идеала с реалността (толкова са далеч едно от друго) маркира края на този модул. Връзка с Музея на Пеню Пенев. Следващият модул показва как властта, идеологията и как обикновените хора се опитват да запълнят тази празнота чрез различни стратегии.

Един канонизиран и един низвергнат бригадирски поет: Пеньо Пенев и Иван Пейчев. Контрастът в почерка и стиховете.

„След неофициалния „литкрах“, който претърпах с проектираната книга бригадирски стихове, аз съм просто прехласнат от перспективата да устоя на един здрав, приятелски, па макар и само словесен бой. ... **Тук за един бит двама небити дават.**“ (Писмо на Пейчев до Борис Делчев, „Далечна близост“, стр. 244) Въпросната проектирана стихосбирка е разгромена от Петко Бекриев и Яков Малаков. Борис Делчев също е публикувал критична статия – „Четох критиката на Борис. Много съм огорчен. Съгласен съм с повечето неща, но не виждам каквато и да е перспектива. Черногледство до дупка.“ (19 август, 1947; „Далечна близост“, стр. 247)

* * *

ТРЕТИ МОДУЛ: ИЗПРАЗНЕНАТА ИДЕОЛОГИЧЕСКА ЧЕРУПКА СЕ РАЗПАДА ПОД НАТИСКА НА ХОРАТА И ИДЕИТЕ... “НЕ Е ЧЕСТНО!” ХОРАТА НАПУСКАТ ИДЕОЛОГИЯТА, ТРИУМФ НА ДРЕБНОЧАСТНОТО И БОРБАТА ЗА ДОБЪР ЖИВОТ, В ЗАЩИТА НА ПРИРОДАТА.

„От началото снимахме строежите, а забравяхме хората, които ги строяха.“ (Аз и моят клуб - срещи, документален филм за Киноклуба в Димитровград).

Ключови думи: Опити за реформи, хуманизиране на идеологията, разхлабване на идеологическата хватка, нормализация, „десталинизация“, адаптация, всеядност на идеологията, критика срещу култа към личността, „социалистическа законност“, „пролетта в културата“, оттегляне към частното, „малката и голямата правда“; Еманципация на „експертите и технократите“; „социалистическият живот“; възходът на интелигенцията (експертите) и борбата им с бюрокрацията (партията и властовите елити); градски субкултури и изкуството, личното стопанство, пазарът, дисиденти, екология, гласност.

Послание: Нормализация и формиране на задължителен консенсус около правилата, наложени от режима. Напред излизат проблемите на всекидневието, без това да означава, че режимът се е отказал от идеологическия си контрол върху обществото – централната власт (и Държавна сигурност) продължава да е активен фактор (макар и да разчита на по-меки средства) и да има правото да налага административни мерки (изселване, лишаване от жителство, професионална и социална маргинализация, „стъклен похлупак“ върху развитието на „неблагонадеждни“ или „ненаши“ хора). Бюрокрацията се корумпира, личният (частен) интерес и стремежът към добър и достоен живот започва да взема връх пред аскетизма на идеологията и обещанията за бъдещето. Идеологическата черупка започва да се изпразва от съдържание и нейните образи и сюжети се втвърдяват и изместват към миналите години (като компенсация) – музей, градини и паркове, скулптури, монументално изкуство, „няма никой друг град толкова много описван“). Легитимността на управлението започва постепенно да деградира.

В този модул освен градът много важни топоси са **Паркът/екологията и пазарът – като две различни посоки на еманципация от идеологията**. Те са много добра илюстрация на обещанията, с които след 1956 г. започва да се утвърждава новият стил на управление, доминиран от Т. Живков, загърбващ годините на „култа“. В обществото се появява нова вълна на оптимизъм за постигане на „добър социалистически живот“. Интересно е и какво се случва с тази надежда и новите възможности... пазарът, частното стопанство и самозадоволяването?!

Можем картинно да си представим какво представлява красивият, добре поддържан и обичан парк „Пеньо Пенев“, покрит рано сутрин от черен сняг, сив прахоляк от „Вулкан“, сажди от въглищата и задушливата миризма от комините на Химкомбината. Паркът е много добра илюстрация на обещанията за добър живот, на стремежа на хората към него (предимството на утопията, блянът по идеала, незаобиколимите норми и представи за добро и правилно във въображението на хората – така ги е учила партията). Утопията на

градината е засипана и убивана от неуспеха на идеологията, несъвместимостта на идеологията с живота. Но идеологията не може да го признае – екологията си остава „малка правда“, докато „голямата правда“ трябва да оцелява. „Паркът“ и природата (екологията) се превръщат в кауза и език, чрез който да изразиш алтернативата / несъгласието си.

Формални структурно-тематични насоки (прозират най-често през т.нар. топоси от историята на града):

Подтема 1 „Модерният социалистически град“ – строителството продължава: Културно строителство - Градска болница/1959 г./, сградата на ПДК „Химик“/1961 г./, кино „Дружба“ /1962 г./, Любителски планетариум с астрономическа обсерватория и ГХГ/1962 г./... Обликът на централния градски площад се оформя през 60-те и 70-те г. - построени сградите на Градския съвет /1965/, на ПДК „Миньор“ /1962 г./ и Партийния дом /1974 г./, площадът е покрит с мраморни плочи и е открит паметника на патрона на града Г. Димитров през 1971 г.; Жилищно строителство - 60 те г. едропанелно жилищно строителство по бул. „Д. Благовоев“-изток и запад и бул. „Ленин“-запад; 70-те г. израстват нови жилищни комплекси – „Д. Благовоев“, „Ленин“, „Маяковски“; На сесия на 3.10.1978 г. е приет териториално устройствен план за селищна система Димитровград – „здрава основа за по-нататъшното динамично и хармонично развитие на Димитровград и 26-те села, влизащи в състава на селищната система“; изложение по плана прави арх. Аника Боева. През 80-те г. централният булевард „Г. Димитров“ е преустроен в пешеходна зона.

Подтема 2 Лека промишленост: През 60-те г. се чувства остро недостига на работа за жените и затова се изграждат предприятия на леката промишленост; Фабрика „Тракия“ се ориентира към шивашката промишленост, включително и за износ, а през 70-те г. се утвърждава като предприятие за специално и работно облекло. Фабрика „Гергана“ произвежда трикотажни изделия, а фабрика „Пролет“ чанти; През 1976 г. започва строителството, а през 1979 г. е открит КППК – с амбицията да бъде едно от най-модерните за времето си.

Подтема 3 Култура и идеология: „Грешката на Авел“ и закриването на театъра. Хронология на събитията по закриването на театъра. Асен Шопов, Иван Русев и съдбата на кмета П. Йорданов; Активна дейност на ПДК-та – операта към ПДК „Миньор“; създаването на самодееен театър слез закриването на театъра; 1970 г. започва да се връчва национална литературна награда на името на поета „П. Пенев“; Биенале на театралния плакат от 1980 г.; Монументалната украса на града - идеология и изкуство

Подтема 4 Граждански ритуали; почетни награди: Новите социалистически граждански ритуалите - 12 март 1967 г. в Димитровград е открит Комплекс за граждански ритуали – първият в Хасковски окръг; 1967 г. въвеждане на званието „Почетен гражданин на Димитровград“ и удостояване с „Почетен знак на града“ – златен, сребърен и бронзов; носители на отличията.

Подтема 5 Побратимените градове: Част от международните отношения са и побратимяванията между градове от различни държави, като някои от тях стават по линия на СФПГ. До 1989 г. Димитровград се побратимява с 8 града, като повечето от тях са селища подобни

на нашия град – малки градове, но важни индустриални центрове или първи социалистически градове на държави от Социалистическия лагер: Нова Хута, Полша (сега квартал на Краков) - 1955 г.; Сталинварош (Дунайварош), Унгария – 1959-1969 г.; Гросето, Италия - 1962 г.; Казинцбарцика, Унгария - 1964 г.; Айзенхютенщат, Германия - 1970 г.; Димитровград, Русия - 1972 г.; Блида, Алжир - 1978 г.; Дархан, Монголия - 1981 г. [Допълнителни ресурс: [Фактология и експонати в ИИМД](#)]

Подтема 6 Паркове и екология: Строителството на парковете – 1959 г. начева строителството на парк „П. Пенев“, като дейностите по изграждането и благоустрояването му продължават до 80-те г.; Екологията - запрашаването на града от промишлените предприятия е констатирано още през 60-те г. – основни замърсители „Вулкан“ и АЦЗ; 60-те г. ХК преминава на мазут, а в началото на 80-те г. на природен газ; Неосъществените топлофикация и тролейбусен транспорт – да се намали замърсяването.

Подтема 7 Пазарът и новите икономически отношения през 80-те г. на ХХ в.: Пазарът; Частните стопанства

ТОПОСИТЕ / ФОНЪТ:

Има мълва, че Тодор Живков не обича да посещава Димитровград – възможно обяснение е, че в Димитровград доминира старото поколение партийци и ръководители, формирани и калени през Червенковия период... те са класически и безкомпромисни хардлайнери, докато Живков в техните очи е колеблив и прекалено практичен, гъвкав спрямо догмата, хитрец...?? Така или иначе, вътре в партията има сблъсък на визии, които се конкурират по-често скрито отколкото явно. В Димитровград доминират „класическите кадри“, а не „реформаторите“. Ролята на местния „хардлайнер“ обаче също може да се възприема двузначно (по подобие на „идеалния бригадир“ – не само като удобен образ, но и като ресурс за отстояване каузите на гражданите. Кметът **Петър Йорданов-Тушо** (1956-1966 г.); [Спомени за революционното му минало \(БНР\)](#); [Видео очерк за него](#) 1988 г., той има знакова роля в случая със затварянето на Димитровградския театър през 1964 г. заради „Грешката на Авел“ – вж. по-надолу, конфликти) е интересен типаж в това отношение – той съчетава солидна революционна биография преди 1944 г. и ореола на достъпен и деен човек. Това се обяснява и с периода, в който работи като кмет – **след Априлския пленум**, когато е стремежът да се ревизира тежкото наследство на „култа“, натрупаните проблеми на строящият се град... всичко това създава ясен хоризонт за реални подобрения спрямо предишните години на лишения и мизерия (вж. *реалността в първия модул*).

*Появата на модерния град и градоустройство 60-70 – вторият градоустройствен план (кога е приет - 1978)/ възходът на „леката промишленост“: едва сега се обръща внимание на обикновения човек (поне на думи и обещания); излизаме от стахановеца, героя и жертвоготовността на предишния период. Опити за благоустройствена и икономическа рационалност...

Градската болница (грижата за пролетариите): новата сграда се отваря през 1959 г. През 1964 г. се реструктурира в „Работническа болница“, обединява всички здравни (ведомствени) служби. [Деца на зъболекар 1957 г.](#)

Новата сграда на Градския съвет – нов тип архитектура.

Така чаканата, но неосъществена топлофикация... Още в доклада до Червенков през 1953 за битовите неуредици става дума, че централното отопление е планирано, но през 80-те все още го няма.

[Допълнителни ресурси: [Фактология и експонати в ИМД](#)]

*Образование и култура - Драматичен театър „Димитровски комсомол“, а по-късно става „Апостол Карамитев“, Домът на кинолюбителя: [Фактология и експонати в ИМД: [образование](#) и [култура](#)] Театърът е създаден през 1953 година с Указ на Държавния съвет на България. Той е единственият държавен театър в не окръжен град. Първият салон на театъра, преди да се построи сегашната сграда, е таванският етаж на „Винпром“. Там прозорците са заковани с шперплат, гримьорните са без дневна светлина, отоплението е с голяма варелна печка. Техника няма. Първият директор, пловдивският режисьор Сашо Симов, съумява да сформира трупа и да започне работа. Първата премиера е на Вазовите „Службогонци“. През този сезон трупата подготвя и реализира още три постановки. След година „поетът с ватенка“ Пеню Пенев „документира“ преместването на театъра в днешната му сграда със стихотворението си „Моята улица“: „Под грейнали глобуси, разтворил врата двукрила, / ресторантът те кани на вкусна вечеря. / Пред новия театър - народ? гъмжило? / На афиша: Довечера - „Щастие“ – премиера.“ (Вж. по-надолу типажите и конфликтите, особено „Грешката на Авел“)

[Допълнителен източник: [Изложбата в ИМД за театъра на Димитровград, спомени](#)]

В архива на ДА-Хасково има многобройни снимки в голям формат от отделни постановки с много известни актьори, особено от „Човекоядката“ на Иван Радоев с участието на Тодор Колев. [Справка за играните представления за времето от 1977 до 1981 г.](#)

Първият Клуб на кинолюбителите в България е създаден в Димитровград през 1957 г. Голяма гордост и актив на града.

- 1957 г. (20): Кинопреглед май, 1957 г. за основаването на Киноклуба в Д-град (00:53 мин);
- 1957 г. (21): Градът на младостта;
- 1957 г. (22): Фестивал на Кинолюбителите в Москва;
- 1974 г. (23): Филм "Гергана": 1974-76 г. на Клуба на кинолюбителите;

- 1975 г. (24): "Класна работа" - награждаван любителски филм.
- (25) Аз и моят клуб: Филм на БНТ, студиа „Екран“ (парола: kinoklub).

И двете институции са доста видими и важни за общността в Димитровград – властта ги възприема като важни пропагандни институти, ръководени са от „проверени“ хора с партиен стаж, затова имат гърба на централните и местните фактори (*например Киноклубът е финансиран от Химкомбината - осигурява пространство и субсидии за дейностите*), но същият този престиж им дава самочувствие да заемат по-нетрадиционни роли и послания (*вж. по-надолу „Първият екологичен филм“*), да не говорят в един глас с местната власт или Партията, по време на „зрелия социализъм“ да демонстрират несъгласие и гражданска позиция.

Градският духов оркестър: ...

*Градски живот, субкултури... Бохема, заведения, клубове и по-интересни читалищни дейности, мода [[Модно ревю 1959](#)]; в архива на текстилната фабрика има също албуми с ревюта; Кадри от 80-те в Димитровград (26) „Добро утро, хора!“, (27) Пътища].

*„Социалистическата законност срещу произвола и волунтаризма“ (вече не е виновен „бившия“ или „остатъците от дребно-буржоазния морал“, а и ръководителите се мерят според аршина на правилата („социалистическата законност“ и ефектът ѝ върху обществените отношения и „разговорите“): „Двадесетият конгрес на КПСС констатира вредата от чуждия на марксизма-ленинизма култ към личността в социалистическото строителство... по-нататъшно развитие на социалистическия демократизъм, повишаване на творческата активност на масите, осигуряване на делово и навременно партийно ръководство, усъвършенстване на държавния апарат и УКРЕПВАНЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ЗАКОННОСТ“ (*Откъс от доклада на „новия прокурор“ през 1956 г., ДА-Хасково, Ф. 1507, оп. 1, а.е. 1, л. 26*). Преразказ с пример какво е соц. законност: Прокурорът проверява решенията на ГНС. Понякога се вземат еднолично [*произвол и единоначалие*] и точно тогава се правят някои нарушения. И започва да описва конкретен случай на Георги Тодоров Котушев, настанен в бл. 161 в една от таванските стаи, Марица 3. Един ден му извадили багажа. Изпълкомът го направил, защото според договор с ТЕЦ-а определени жилища се ползват от ГС. Били обезпечили друга квартира, но Котушев отказвал да ходи там. Нарушението е, че председателят решава случая еднолично преди да има заседание на изпълкома и официално решение. Заемат позицията на човека, пострадалия, което явно е необичайно и критикуват изпълкома. Извеждането - единствено по съдебен ред. После описва неправилните действия на Изпълкома по отношение монопола на наемодателите - високите наеми и притискането на наемателите.

Още един пример за прилагането на законността: „трудова-правното отношение между работници, служители и работодатели в лицето на ръководителите на предприятията. За годината (1956 г.) има 137 трудови спорове, от които по-голямата част са за неправилно уволнение, а по-малка част за неправилно заплащане. Голяма част се печелят от уволнените - погазване на законността от ръководителите. (л. 31) “Началникът на рудник “Меричлери”-Минстрой е уволнил нормаджийката Славка Димитрова Николова за непригодност. ... установява се, че тя била пригодна за работа и се предполага, че уволнението е станало поради отказ на същата да удовлетвори уведомилия я ръководител да се разходи с него с мотоциклет до София. Същата е възстановена на работа от народния съд.” Друг бил обвинен, че се напил и крадял, “че същият е бил забелязан само веднъж да се яви на работа пийнал, но не в “очевидно пияно състояние”, както кодекса изисква, а не се е установило да е извършил кражба....” Истината е една. Не се познава добре трудовото законодателство от ръководителите на предприятия и учреждения.”

* „Градини и паркове“ „Град градина“ / Екологията (много важен елемент от стремежа към добър живот): „Беше време, когато се намираха хора, които не вярваха, че в пустеещите някогашни кариерни ями може въобще да се построи парк и се изявяваха като върли противници на неговото изграждане.“ (Байрактаров 2002, стр. 141 инж. Петър Кочев е автор на тази част от книгата - доста подробна, „концептуално“ изградена).

Историята на парка: служба „Озеленяване“ (после става „Градини и паркове“ е създадена още през 1948 г., но до края на 50-те ефектите от нея са невидими... (всичко е строеж все още). Парк „Вапцаров“ е изграден през 1955-56 на доброволни начала от работниците на Химкомбината (компенсация и спасение от отровния въздух и среда в производството). Паркът „Марица“ е завършен в средата на 60-те. През 1971 (строителството започва 1959 г.) се открива най-амбициозната „градина“ на името на Пеньо Пенев – комбинация между класически парк и монумент на важни димитровградски „места на памет“ – Пеньо Пенев - звук и светлина „Среща с поета“, „Дойдох на този свят, за да видя слънцето“ и „Дори и да си отида рано – нека!“. „Не с хленч дойде пролетта ни – а с тежки сражения. Не с ръкопляскане – с труд.“ На фона на този надпис са фигурите на млади хора, разбиващи скали с къртач... Скулптурите. Дендрологични композиции „Човек се ражда за щастие“ (**стремежът към добър живот**) – [много показателен спомен за общата тема на експозицията и „нереализирания“ ѝ характер от инж. Ковачев за този кът с това заглавие – „Вторият кът, **нереализиран досега**, но напълно изяснен тематично се казва „**Човек се ражда за щастие**“. Тук чрез скулптура и съответстваща обстановка от зеленина, цветя и късчета от природни терени е предвидено да се създадат високо художествени скулптури на открито, изразяващи общочовешки качества, ценности и стремежи: щастие, алтруизъм, богатство, свобода, мир, честност, съзидание, творчество, добротворство, ред, законност, оптимизъм и като антитеза – на отрицателни: нещастие, егоизъм, мизерия, робство, война, подлост, рушене, лентяйство, злосторство, грозота, безредие (хаос), беззаконие, песимизъм. ...“ Щастието го виждат през децата, които си играят във водните струи

на фонтана (Байрактаров 2002, стр. 148) – има такава известна снимка в ИМД]. Химкомбинатът осигурява финансиране за окабеляването и помпите за фонтаните „Вечно живите бригадирски огньове“ – пулверизиращи водни маси, осветени от прожектори с жълта и червена светлина. Планетариумът също е важен – „стремежът към звездите и овладяването на нови висини.“ „Към нас, димитровградските озеленители, поетът Пеньо Пенев приживе имаше добро разположение и приятелско отношение. Подарявайки на инж. Кочев на 1 януари 1957 своята стихосбирка „Добро утро, хора“ той написа следния автограф – посвещение **„На колектива от „Зелени площи“ – сърдечен дар! Направете наистина един град градина и нека нашето приятелство остане хубаво като старото вино! – Пеньо Пенев“**

[Тетрадката на озеленителя в Димитровград...](#) подробната статистика за времето и грижата за растенията в парка.

Промяната на парадигмата, коминът вече не е фетиш: „Проблемът за опазването на околната среда е от изключително значение за населението на Димитровград. **Потискаща е гледката, която рисуват комините** на ТЕЦ-а и ДЦЗ “Вулкан” и този прах, който затрупва безпощадно всичко в града и района. ... Правото и щастието да се живее сред хубава и чиста природа принадлежи на всеки член в социалистическото общество, но същевременно го задължава да носи лична отговорност и да дава своя принос за опазване и обогатяване на средата, я която живее, работи и твори.“ (Доклад на общата сесия на ОБК на БКП и ГОНС-Димитровград, 1980 г.; Ф. 1282, оп. 3, а.е. 151, л. 29)

*Децата, младостта, младежите, възпитанието: (вж. първия модул „бригадирското движение“ и „първопроходството“ като символен ресурс и в този модул „Музея на бригадирското движение“): отново част от мечтания и идеалния образ – БНТ: 1969 г. (28): Вярната посока: разговори със строители на ТЕЦ Марица – Изток; БНТ: 1971 г. (29): С камера и креда - разговори с млади комунисти от Димитровград; [Снимки Вечерното уще](#)). Реанимацията на бригадирското движение играе същата роля като музея на бригадирското движение: БНФ прегледи: 1977 (30): Бригадири на нивата за домати; [Военно обучение](#); (31) Филмче за двама младежи през 80-те.

Важен източник за сериозността на подхода към пропагандата сред учащите се (така си я наричат във вътрешните документи) е: Анализ на основните резултати от изследването на идеологическата диверсия сред учащите се в средните училища и техникуми в Хасковски окръг, проведено от Центъра за социологически изследвания на младежта при ЦК на ДКМС 1973 г. (ДА-Хасково, Ф. 650, оп. 25, а.е. 308): „Подкопаването влиянието на Партията, антисъветизъм, разединение със социалистическите страни, деидеологизация и т.н. всичко това означава ни по-малко, ни повече идейно разоръжаване на нашия народ. Тук не става дума за буржоазно влияние (то е само част), а за организирана централно диверсия. Каналите са: западната реклама, радиопредавания, западни туристи и западни списания, вестници, б-ски туристи и командировани, посетили западни страни. Формите и средствата на идеологическата диверсия са:

разпространяване на буржоазния начин на живот като модел и дезинформация; буржоазната масова култура; модата; провокиране на отделни представители и прослойки с примитивен манталитет и догматическо мислене; ласкателства на младежта; музика, вицове, клевети, ухажване на научни и културни дейци, порнография и др.“ *Близостта на Димитровград до основната магистрала към границата с Турция дава възможност на местната общност да контактува с чужденци. Пазарът също е такава предпоставка.* „...в контекста на съвместното съществуване трябва да се борим срещу идеологическата диверсия в обстановка на контакти, на връзки, на посещения на хора от капиталистическите страни, на посещения на наши граждани в тях и т.н. Точките, в които трябва да се прицелят мерките: експлоатира се недостатъчната идеологическа информираност на учениците; експлоатира се слабостта на идеологическото възпитание - слаба роля на комсомола, секретарите и пр.; експлоатиране на киноизкуството - подбират се само хубави западни филми, а се съревновават с хубави и не толкова наши филми (*все едно това се дължи на западната диверсия?!?!*) (л. 22); експлоатиране на западната мода; западната литература и музика; посетителите в западните страни; туристите от капиталистическите страни...“ *Мерките: „Да се организират публични срещи с хора посетили западни страни...“ за да се модерират впечатленията им. Как се модерират паметта, инженери на паметта: “Публичният разказ ще намали сериозно вниманието на личните впечатления, които се предават в интимен кръг, ще подготви съзнанието на учениците против апологетиката на живота в капиталистическите страни. Такива срещи би трябвало да се организират веднага след като туристическите групи се завърнат, за да се предвари действието на охотно разказваните впечатления на очевидците.”* *Методологията важи за много други теми.*

*Замърсяването: Откъси от доклади на районната прокуратура / надзор върху законността (ДА-Хасково, ф. 1507):

1956: Лошо е положението и в ДЦЗ Вулкан - запрашаването от 6 до 24 пъти.;

1959: Голямото запрашаване. Има специален доклад пред Окр. народен съвет за обследване състоянието на ТБ при Юрт-дере;

1965 г.: Информация за замърсяването на въздуха, водата и почвата в гр. Димитровград. Цифри годишно: Химкобината - 3 млрд. кубични НМ димни газове и около 200 млн. куб. НМ други вредни газове. Комините са ниски - не по норма. Вулкан - 3,50 млн. куб. НМ., 46 хил. тона прах. и 10-тки млн. други газове - серен двуокис, въглероден двуокис, пак ниски комини. Вече две години има монтирани електрофилтри, които не са пуснати. Може да се забави още 2-3 години, липсват части, които са трудни за доставяне. ТЕЦ Марица 3 = 900 хил. тона въглища годишно се изгарят с 35% и повече пепелно съдържание и сярна 3%. Монтираните филтри не се използват.

1967: От направените изследвания - на 1 кв. км. падат стотици тонове въглищен прах: в центъра - 520-650 тона на кв. км.; кв. Вулкан 1 250 тона на кв. км.; кв. “Васил Коларов” – 14 000 тона на кв. км. Замърсяват водите и почвите. В центъра най-много идва от ЖП гарата - за 24 часа минават 120 локомотива и 7 парни маневрени локомотива. 3 416 400 кг. въглищен прах., 280 млн. куб. НМ. От всички

предприятия и градската канализация в Марица се изливат 21 млн. куб. м. замърсени и отпадни промишлени води. „Всички промишлени отпадъци на консервния комбинат се вливат в канализационната мрежа на града, миризмата на гниещите вещества се разнася от шахтите по редица улици.“ (л. 111) Никъде няма пречиствателни съоръжения и не се планират. Стотици дка. земя остават необработваеми.

1970: „Във Вулкан все още не са пуснати в експлоатация монтираните електрофилтри (вж. по-горе) (06.05.1970 г.) Доклад до ОК на ГОНС.

1972: (12.07.1972 г.) До ТЕЦ Марица 3: От проверката се установява, че електрофилтрите на котлите работят на 2, 3 и 4 степен при проектна мощност от 14 и 16 степени. Извод: „не се използва коефициентът на полезно действие на електрофилтрите, не се поддържат в исправност, няма достатъчно работни групи.“ (Е. Драгостинов); „Прокуратурата от 7 години се занимава с въпросите на нарушенията по Закона за опазване на въздуха... По инициатива на районния прокурор още от 1965 г. резултатите са обобщавани в доклади и предложения, пратени са до ГК на БКП, ГОНС, Главната прокуратура отдел “Общ надзор” ... чрез тях е поставен пред М-вото на народното здраве и два пъти пред МС. В резултат на това през миналата година (1972 г.) се прие 265 постановление на МС.“ (ЦДА Хасково, Ф. 1507, оп. 1, а.е. 2, л. 4-5, 04.07.1973 г.); Обобщението през 1972 г.: “Ежегодно в атмосферния въздух на Димитровград се изхвърлят 37 443 820 н.куб.м серен двуокис, 2 874 000 азотни окиси, 2 015 165 въглероден окис, 1 850 000 сероводород, 3 198 600 флуороводород и 87 750 тона прах. При обща дължина на уличната мрежа 94,157 м. около 60% от нея не е асфалтирана, павирана или шосирана. ... “да споделя загрижеността и голямата тревога от състоянието на атмосферния въздух в Димитровград и свързания с него сериозен миграционен процес в града.” Тези тревожни данни водят до приемане на подробно разписана програма за решаване на тези проблеми през 1972 и 1977 г.... [Допълнителен ресурс за „навременните“ решения и бюрокрацията / сатира (автор Радой Ралин, музика Милчо Левиев): БНФ 1966 (32)] и така през...

1980: отново се констатира по време на съвместно заседание на Градския комитет (кметството) и на Окръжния комитет на БКП (ДА Хасково, Ф. 1282, оп. 3, а.е. 151): „Сега, когато се намираме в края на VII-та петилетка, можем с тревога да отчетем, че и тази програма (от 1977 г.) в основни линии няма да бъде изпълнена. Няма да се изпълнят основните мероприятия, отнасящи се до ДЦЗ Вулкан, СМЕК Марбас и СХК, които всъщност са основните замърсители на Димитровград и района около него. ... Изпълнени са само около 30%. (л. 6) ... В отделни моменти тези показатели достигат застрашителни размери. ... Доказано от анализите на ОХЕИ и потвърдено от специализираната автоматична лаборатория на КОПС при МС през м. февруари тази година.” Има риск и следващата петилетка нищо да не може да се направи. *Изготвен е специален филмов материал за общата сесия (не е открит досега). Излъчен е пред участниците.* Средната концентрация на праха за 1979 г. превишава ПДК /0,15 мг/куб. м./ 3,2 пъти, а максималната концентрация 12 пъти.

„Проблемът за опазването на околната среда е от изключително значение за населението на Димитровград. Потискаща е гледката, която рисуват комините на ТЕЦ-а и ДЦЗ “Вулкан” и този прах, който затрупва безпощадно всичко в града и района. ... Правото и щастието да се

живее сред хубава и чиста природа принадлежи на всеки член в социалистическото общество, но същевременно го задължава да носи лична отговорност и да дава своя принос за опазване и обогатяване на средата, в която живее, работи и твори. ... Димитровград трябва да стане чист, приветлив, привлекателен за всички. Това ще бъде нашият скромнен принос за изпълнение решенията на XI конгрес на Партията и “Основните насоки на Държавния съвет” за подобряване на жизнената среда на човека, решаващ фактор за неговото здраве, щастие и благоденствие.” (л. 28-29) Темата навлиза в националните медии: БНТ (33): По-малко отпадъци в химията на Димитровград, БНТ (34): екологичните проблеми на химическите заводи; „(35) А може и така, вставки, Програма здраве“, зам.директорът на Вулкан, 1982 г.

Тази хронология показва ясно как се говори много, започва да се осъзнава проблема на най-високо ниво, но се постига много малко! След промените 1989 г. екологията и замърсяването е една от най-важните политически теми в Димитровград [Допълнителни източници: БНТ 1990 г. (36): Нови надежди за Димитровград (преди избори, Екогласност); БНТ 1990 г. (37): Интервю с Андрей Луканов по улиците на Димитровград]

*Комбинатът за синтетична коприна – в контраст с АТЗ-то и тежката промишленост: да посрещнем нуждите от липса на работни места за жените (поглед към реални проблеми); внос на японски технологии – няма го фетиша към съветските машини. Появата на технократското! Но се запазват и предишните практики – заводът се открива без пречиствателна инсталация [[01.02.1979](#) „Самозабравяне“ в. Труд бр. 29. - няма пречиствателни станции, а се пускат обектите – вж. конфликтите]

Комбинатът за преработка на полиестерни коприни (КППК стъпва върху съществуващата от преди това фабрика „Тракия“ за шивашки дейности. Отчетен доклад на Градския народен съвет (кметството) за 1966-1970 г. има голяма безработица сред жените – 2 000 предимно млади, 38% от работоспособното женско население. За да се реши този проблем, се предприема разширяването на фабриката до производство на синтетични платове, като алтернатива на голямата тежка промишленост в града – АТЗ, Вулкан, мините. Внасят се машини и инсталации от японската фирма „Тейжин“ [връзка с новия специалист от този период, новите чужди специалисти: японци, германци, англичани – имаме ДС документи как са ги наблюдавали...]. Комбинатът е открит през 1979 г. от Тодор Живков и собственика на „Тейжин“ Шинзо Оя (Това май е съпругът на по-късно прочулата се Масако Оя?). [Имаме хубави видео материали от посещение на Живков в комбината, както и сатиричен материал, свързан с машините на двора и амортизирането им, защото строежът изостава – не е от Димитровград, но това е хроничен проблем навсякъде] Комбинатът се превръща във втория по-големина на продукцията индустриален обект. Медиите се хвалят, че „най-голямото предприятие в системата на леката промишленост и едно от най-големите в страната по обеми на капиталови вложения – оборудван с изключително модерни високотехнологични и високопроизводителни машини и съоръжения с автоматизирани системи с програмно управление, произведени в Япония и Западна

Европа.“ **Във въображението на ръководството това е новото АТЗ – сходна роля, която играе АТЗ през 50-те сега се поема от КППК – сменен жаргон, акценти, новите ценности на „реформаторите“.** През 1979 там работят 1 220 души, а през 1988 г. 1 700 – предимно млади хора.

*Пазарът (също много важен за този модул и стремежа към добруване чрез продуктите на собствения си труд, способности и предприемчивост...) – алтернативен топос на частното и задоволяването – дребната търговия като обратното на централната планова икономика и на идеологията. През първите години на града пазарът се намира пред Консервната фабрика, недалеч от центъра. През 1951 г. ГНС открива пазар в Марийно (кв. Васил Коларов). От пресата се разбира, че в квартала между жилищните блокове всеки ден е ставал пазар. През 80-те обаче тази градска ниша за разраства и започва да добива контурите на известния Димитровградски пазар. [Допълнителен източник: [Н. Тодорова статия за историята на пазара](#)]

Статията на прокурора [„Грозното взе превес“ от 20.06.1985 в „Хасковска трибуна“](#) (виж и по-долу): „Едни от продавачите предлагат ненужни, изхабени стари вещи, друга — превръщат търсенето на дефицитни стоки в доходно перо за печалба: авто- и електро-части, произведени в чужбина облекла, нашумели книги. Тези „търговци“ с потребителско съзнание бързо намират клиенти — предимно младежи, увличат ги към вещомания, създават им илюзорност за лесни печалби. ... По-голяма част от „търговците“ на пазара нямат разрешение да извършват тази дейност. Обикновено те купуват различни стоки и селскостопански произведения от други населени места на страната и ги продават в Димитровград. ... Често млади хора купуват от чужди граждани магнетофони, електронни часовници, дънкови облекла и др. и нарушават чл. 23 от Закона за сделките с валутни ценности и валутния контрол.“ [БНТ 1984 (38): Събота по същото време: неделният пазар в Димитровград]

*Музеят на социалистическото строителство и на бригадирското движение (Паметникът на Г. Димитров в центъра, Димитровград като „Йерусалимът на социалистическа България“, реанимация на бригадирското движение като представа за идеалния социалистически човек – готов за саможертва и отдаденост) в една преди всичко ритуална форма? Първата експозиция е от 1954 г., а през 1957 г. е преработена (изчиства се най-вероятно от следите на „култа“?) – централна тема е строителството на Димитровград. Така остава до 1983, когато акцентът преминава към Националното бригадирско движение (отчетлива реанимация на този дух). Сегашната експозиция е открита на 2.09.1987 г. [Допълнителен източник: [личният музей на Петър Кючуков](#)]

Дестилат на ентузиазма от предишния модул. Музеят на бригадирското движение е ранен пример как може да се впрегне носталгията (социалната, коригиращата роля на носталгията в сегашно време) с цел да регулира сегашното. Своеобразно допълнение към

„социалистическата законност“. Не е толкова „времеубежище“, а по-скоро убежище от реалността на Димитровград, където все нещо не се получава както трябва, а как трябва да бъде и трябва да бъде виждан. **Много е важно старата експозиция да се запази във виртуална форма (заснемане на 3D модел)**, който да се инкорпорира в новата експозиция като „носталгична капсула“. Тази капсула все още има културна стойност и трябва да бъде показана в оригиналния си контекст - като желана корекция на тогавашната реалност на Димитровград, а не като самата реалност. Опит да се запази притегателната сила на идеала и утопията – възпитание на идеалния социалистически човек. Ако при парка се вижда ясно конфликтът между идеала и действителността (праха и зеленината), по същия начин спасението се вижда в оттеглянето към идеализираното минало или парковия остров, личното семейно пространство, като антипод на нащърбената, дизфункционална индустриализация (голямата мисия на Димитровград). [Допълнителен източник: [Инструкция как да се отбелязва годишнина от бригадирското движение](#) 1986 г.]

*Пеньо Пенев: след смъртта си той има сходна роля като тази на Бригадирското движение (той го олицетворява) – профилът / паметта за него се изчиства от противоречията и скандалите и се превръща в монумент.

*Гражданските ритуали: [Допълнителни източници: [Фактология и експонати в ИМД](#); [Граждански брак](#), [Наименование на новородено](#), [Гражданско погребение](#); [Брошури и указания](#), Видео: [сватбен ритуал](#), [кръщаване](#); [завършва с общи кадри с много рози](#)]. Ритуалите започват активно да се налагат в края на 60-те години в цялата страна като част от кампанията срещу религията и религиозните ритуали. От тях най-иновативен е ритуалът по „наименование на новородено“, чиято цел е да замести кръщението. Макар официално новите ритуали да не са задължителни, те активно се налагат, особено в по-малките населени места. Те се извършват в специално създадени за това ритуални домове, като в музея в Димитровград и архива в Хасково има запазени многобройни документи и предмети, свързани с тези ритуали (грамоти, медальони, сценарии за начина на тяхното извършване). Пример от модел-сценарий за граждански ритуал: „... Социалистическото общество не се нуждае вече от религиозната мистика. То проявява топли грижи към най-ценния си капитал - децата - и има най-голямото право и задължение да извършва нов граждански ритуал за тяхното именуване. Чрез този ритуал името тържествено се манифестира и лицето официално се провъзгласява за нов член на социалистическото общество. Повече за ритуалния дом и отслужените в него ритуали може да се види и в книгата на дългогодишния работник в тази сфера Малин Димовски „Биография на времето“ (Сладко и солено, София, 2013), където е описано включително изграждането и архитектурните особености на ритуалния дом в Димитровград.

ТИПАЖИТЕ: техните погледи към екологията и пазара (там се срещат)

*Прокурорът (защитникът на „социалистическата законност“ > Критичен технократ > журналист > опозиционер: хубаво развитие от предишните примери, където прокурорът е свидетел на конфликта „между частното“ и „държания интерес“. Тук той се превръща в субект и типаж на характерната „социалистическа законност“ – конституционната фикция на режима, утопията създава идеално алиби и възможност да се критикува и да се изисква от властта, да се поправят неправдите. Няма как да се отрече този глас, който преследва идеала и търси справедливостта от позицията на нейните обещания. Малката правда се заявява силно, но все още не толкова гласовито, а по вътрешните канали на властта и бюрокрацията!! Борбата ѝ с голямата правда – партийното ръководство в града... По-късно през 80-те „малката правда“ стига все повече до медиите и журналистите.

Прокурорът: архетипи М. Илков и най-вече Е. Драгостинов, който е от 1959 до 1974-5 някъде. [Доклад на Драгостинов около липсата на внимание по жалбите и оплакванията към ИК](#))

Новите специалисти (интелигенцията) срещу бюрокрацията / догмата на идеологията (контактите с несъветски чужди специалисти):

Пиесата на Георги Джагаров „Прокурорът“ (1965 г.) е изключително богата на образи, които могат да се използват: сцената е разделена на два „потока“ (думата не е избрана случайно, сигурно?): институцията и дома, работното място и бита. „Онова, което се върши в прокуратурата, непрекъснато ще се проверява от онова, което става там, в семейната среда.“ = голямата истина и малката (щастieto на семейството), индустриализацията и здравето на близките). Началната сцена: следователят - младото изопнато тяло пращи от енергия; Прокурорът говори бодро, но има уморен вид от интелектуални терзания (*реабилитация на терзанията, за които през първия модул няма място*), докато пращящото тяло няма колебания, гледа на хората като на буболечки (прокурорът му прави забележка) - „след малко, макар и да гледаме отвисоко, като излезем, и ние ще станем като тях“. Сблъсъкът между закона и съвестта - прокурорът трябва да разреши ареста на стар приятел, който му е помагал в борбата, ще се омъжва за сестра му и сега заради свидетелство на бивш полицейски инспектор се мотивира желанието за арест. Разговорът между инструкциите, предписанията на догмата и как те се отразяват „у дома“, в съвестта.

Основната роля на прокурора е да поставя резолюции с голям червен молив: Можем да дадем роля на посетителя в музея да реши и да даде резолюция по казуса/и. С голям червен молив. *Снимка от архивите на Прокурора.*

*Частен производител и продавач на неделния пазар, двойната идентичност на работника от АТЗ (изобщо държавния служител)

[*драматично завръщане към малкия мащаб*] > Работник става „спекулант“ (Французов = Седларов) > престъпност и обратната страна на утопията... Следствие срещу Тодор Димитров Французов (1971) - развиване на частностопанска дейност. Произвежда рогозки, като наемал работници. Продавал чрез различни селкоопи, защото той няма разрешително. За 4 години има оборот от 80 000 лева. Използва друг кооператор, Гочо Въчев Тодев (Митев), който има разрешение (червен кочан) да продава... Историята на Французов: **“същият работил в Химкомбината, напуснал предприятието, за да изкара повече пари на частно.”** Годишно наемал по 20-30 работници. „давал пари на длъжностни лица, за да улесни пласирането...“ Давал от 6-7% от оборота на помагащите му кооператори. „По такъв начин, без да извършват нищо, само с написването на няколко с/ко ф-ри потребителните кооперации си реализирали значителни доходи, с което си осигурявали изпълнението и преизпълнението на плановете.“ Служителите от ОНС Хасково са знаели, но не предприемат нищо. „Дейността на Французов била известна и на н-к Фин. отдел, а също и на инспекторите от фин. отдел в гр. Димитровград, но и те не са вземали никакви мерки, за да се спре частностопанското производство на рогозки, напротив, за да изпълнят финансовите си планове по събирането на данъците оказвали съдействие на Французов за пласирането на останалите произведени от него непродадени рогозки.“ ... “Причините за тези големи нарушения са слаб контрол от служби МИЗ, мълчаливото съгласие... **неспазване на социалистическата законност** и от председателите, както и счетоводителите на потребителните кооперации – последните, за да реализират по няколко стотин лева печалби, са станали комисионери на частници, съставяли са документи с невярно съдържание.” (Ф. 1507, оп. 1, а.е. 6, л. 41-44)

[Допълнителен източник: [Филмът „Самодоволен“ за председателя на ТКЗС-то](#)]

*Дисидент / културен деец / несъгласен борец за граждански права и екология:

Асен Шопов (гастролиращият интелегент/ „суинг и брадат козел от София“): роден 1933 г. През 1956 г. завършва актьорско майсторство, а през 1962 г. режисура при проф. Моис Бениеш във ВИТИЗ. През същата година дебютира на сцената на Драматичния театър в Димитровград с постановката „И утре е ден“ на Георги Джагаров. Актьор е в Драматичен театър – Сливен и Държавен сатиричен театър. Последователно е режисьор в Драматичните театри в Димитровград, Хасково, Военен театър, Бургас, Народен театър, Драматичен театър – Пловдив.

Откъси от разговор с него (2024 г.): „Димитровград е много, много как да кажа, чувствителен спомен за мене. Аз живея с чувството за вина... Защото първата година и втората, попадайки там, това са ми най-добрите, творчески в началото. Правя „Ричард III“ на Шекспир, правя „Майстори“, правя „Океан“, правя „За мишките и хората“, правя „Физици“ на Дюренмат, това все в Димитровград. А такъв, какъвто

съм, съм настанен да живея в стаята, където Пеньо Пенев свършва живота си... а заради мен излиза, че затвориша театъра.“ (вж. *конфликти повече подробности*)

КОНФЛИКТИТЕ:

*Земята за лично ползване, вилата, „опитомяването на революцията“.

*Музеят/прокурорът vs. Пазара: силният конфликт между идеала и еснафа. Високата култура и чалгата. Обществената утопия и личният меркантилен интерес – къде е добрият живот?

Откъс от прокурорски доклад, 1985: „Увеличението е от активизиране борбата със спекулата, проявяващ се на неделния пазар в Димитровград - за незаконна търговия и продажби на стоки на цени над нормативно определените.“ 1986: Наред с това трябва да посочим, че престъпленията против социалистическото стопанство и в частност спекулата, продажба на цена над определената и валутните престъпления в по-малки размери се активизират с всяка година. 1987: „Наред с това трябва да посочим, че престъпленията против социалистическото стопанство и в частност спекулата, продажба на цена над определената и валутните престъпления в по-малки размери се активизират със всяка година (пазара). Твърде голям спектър от стопански престъпления, с които практически не се води ефективна борба.“ [*Стават доста автоматични докладите, преповтарят се готови фрази и формулировки от предишни години*]

Статията и мнението на прокурора „Грозното взе превес“ от 20.06.1985 в „Хасковска трибуна“: „Особено през последните години неделният пазар в Димитровград спечели голяма популярност. Тук могат да се срещнат търговци и купувачи почти от цялата страна. Славата на пазара е голяма, защото човек може да си набави всичко необходимо — от зеленчуците и плодовете до домашните животни, от иглата до леката кола. ... Наред със самобитността и колорита, които превръщат пазара в привлекателно зрелище, има и една друга страна, която зависи от контролните органи – нима всеки може да продава всичко на цени по свое усмотрение? ... Сега продавачите разполагат сергиите си по тротоарите или направо върху разкаляната земя. Лошо впечатление оставят най-вече предлаганите овехтели дрехи – със съмнителен вид и чистота. ... Да стане сигурна преграда срещу извършваните сега закононарушения, срещу пошлото и грозното, което все повече оформя облика на димитровградския пазар. Отговор на този въпрос очакваме от Общинския народен съвет. Едва ли единствено наказателната политика ще реши проблемите и ще премахне условията, които улесняват извършването на тези престъпления. Вземат се и други мерки. Изпълнителният комитет на общинския народен съвет — Димитровград, осъществява

мероприятия по реконструкцията на пазара. Районната прокуратура съвместно с общинските комитети на Отечествения фронт и на ДКМС, с училищните настоятелства и културните институти работят по програмата за превантивна дейност сред младежта, в която значително внимание се отделя на борбата със спекулата.“

„С основание обаче много от нашите читатели, оценявайки тази положителна страна, задават въпроса не се ли превръща пазарът в средище за процъфтяване на печалбарството и спекулата? Грозното взема превес и в начина, по който стоките се излагат за продан.“

*Екологичните каузи: тази кауза си остава „малка правда“... местните партийци я жертват в името на идеологическата витрина – всичко е наред. Не може индустриализацията, нашият фетиш да носи проблеми! БНФ Прегледи: 1967 (39) Пушекът в сатирата на „На фокус“ Джони Пенков разказва за малкия пушек и новия метод - колективния пушек).

- първият глас, който започва да говори институционално е прокурорът; говори си предимно с другите институции: **„Пражката пролет“ на прокурора Е. Драгостинов** – през целия период от 1965 до 1970 г. е много активен в критиките си на „замърсяването на околната и природната среда“. Едва през 1970 г. успява да предизвика обсъждане на ОНС, а през 1972 г. и Решение на МС относно мерки за подобряване на „жизнената среда“ в Димитровград.

- през изкуството – гостуващи и по-дръзки гласове в изкуството – формиране на алтернативен културен глас – абстрактното изкуство – Галерията „Петко Чурчулиев“ (вж. Асен Шопов и закриването на театъра).

- в края на 70-те се появява гражданският глас – екологичният филм, изкуството, публикациите във вестника: Киноклубът: **1977 (40): „Първият екологичен филм“** на местния кино клуб.

- **„Самозабравяне“ в бр. 29 от 10.02.1979 г. на в-к Труд** (публикацията изброява различни случаи, в които не е вземана предвид констатацията на Профсъюзните инспектори - Шумен “Мадара”, Кремиковци, Пазарджик и Димитровград, – че няма построени пречиствателни инсталации, а заводите се пускат. Накрая казват, че не било толкова често - само 9 от 18 обекта за първото тримесечие??, защото социализмът се грижел за човека - голямата правда (**ирония**)! Критиката излиза отвъд институциите (прокурора, общия надзор) и отива към медиите.

- Критичните публикации, по които се очаква прокуратурата да се задейства: По екологията: **“Праха и негодувание” във в. Земеделско знаме**, бр. 92/20.04.1986 и **„Когато задухат ветровете“, бр. 2102/23.05.1986 “Стършел”** (няколко дена преди Чернобил). Образуват следствено дело по чл. 353, ал. 1 от НК и е изпратено по компетентност до Главна прокуратура. **Поредица „Жизнената среда – всеобща грижа“** на в-к „Димитровска правда“.

Спомени от житейски интервюта: „черният сняг“ (поради замърсяването на въздуха снегът бързо почернявал; „белият сняг“ по покривите на блоковете около циментово-азбестовия завод – прах, който не може да се махне и постоянно е там, “станахме второ Русе”.

*Закриването на градския театър: Димитровградският драматичен театър „Апостол Карамитев“ е закрит през 1964 г. след скандал с поставената от режисьора Асен Шопов (*суинга, новия интелегент*) пиеса „[Грешката на Авел](#)“ (сп. Театър, бр. 12, 1963 г.) на [Емил Манов](#) (*творецът с революционен стаж*). Театърът е възстановен през 1972 г.

Думите на един от главните герои на пиесата: **“Това, че никога и никому вече не ще отстъпя правото си да мисля и да преценявам кое справедливо и кое - не. Иначе няма и партия. Иначе тя се превръща в ням пиедестал на кариеристи и властогонци.”**

Откъс от текста на Гергана Пирозова „[Забранените пиеси...](#)“: „В дъното на сцената на Народен театър виси огромен портрет на Ленин, с вълнение и усърдие се играе „Грешката на Авел“ – димитровградско представление, написано от ремсиста и вече утвърден писател Емил Манов, режисирано от съвсем младия Асен Шопов.“

Сюжетът ([Народна култура, бр. 25/387, 20 юни 1964](#), стр. 3): „На един строеж идва нов главен инженер – Боян Матев. Той е отрицателният герой, кариеристът, носителят на култовското мислене и методи... Между него и директора на строежа, стар комунист Николай Стаматов, лежал във фашистките затвори, пострадал и в годините на култа, възниква спор – да се забави ли строителството на завода и да се даде предимство на строителството на жилища за работниците, или тези строежи да бъдат замразени и заводът да влезе в експлоатация в срок. Боян Матев постига своето за сметка на работниците...“ **Много реална и важна дилема от житейския опит на димитровградчани (връзка и с други конфликти в този модул)** В резултат на това решение загива млад работник, събирателен образ на димитровградчанина, вече уморен и дезориентиран от прекалено много програмен патос и почти нищо в действителност. Николай Стаматов напуска завода... Според критиката пиесата е песимистична, положителните образи са пасивни – „зрителят остава с впечатление, че нашето общество няма сили да се бори с кариеризма, че той е непреодолима сила...“ младият работник „не вижда красотата и романтиката на днешния живот...“ (*което е социологически факт, но соцреализмът не може да описва реалността каквато е, а каквато трябва да бъде*). Конфликтът между защитата на завода и защитата на работниците не бива да остава неразрешен (отрицателният герой надделява, а за директора комунист остава само моралната победа, защото той се оттегля от активната борба), както се случва в пиесата, а да се реши диалектически („В края на краищата истинската грижа за човека без строителство е невъзможна, както и строителството, ако не е свързано с грижата за човека, е безпредметно.“) *Онова, което ядосва Партийната върхушка, е прекалената реалистичност и евентуалното отъждествяване на димитровградчани със загиналия работник и уволнения директор – обезверени, оставени с идеала, загърбени от Първия на Партията, който остава да ръководи завода...*

... една част от очевидците твърдят, че Тодор Живков напуснал театъра още в средата на представлението, а други свидетели твърдят, че крайно резервиран, Той изгледал до край „Грешката на Авел“, но не ръкопляскал, а видимо раздражен напуснал ложата. Още рано сутринта... излизат разгромни статии в [„Работническо дело“ \(12.07.1964 г.\)](#) и „Народна култура“ (цитирана по-горе).

Критикуват автора на 7-часово събрание (10 юни 1964, [Стенографски протокол от обсъждането на постановката](#), ЦДА, Ф. 405, оп. 7, а.е. 102, 10.07.1964 г. – *реакциите на публиката е много показателна*). Основните обвинения: „героите губели своя оптимизъм и се усещал един такъв неправомерен полъх на тъга и безперспективност в пиесата“, а основното на социалистическата съвременност е оптимизмът. ... След 20 дни самият Тодор Живков наминал към Димитровград и на среща с миньори и ужким на шега нарекъл режисьора Асен Шопов „брадат козел“ и „суинг“ (носел дънки). Театърът в Димитровград се затваря за 9 години. ... цял един град се хвърля в защита на театъра си. Целият Димитровград – гордостта на социализма, „градът на мечтите“, построен след указ на Георги Димитров от 50 хиляди бригадири, се втурнал да пише кърваво писмо до Първия, ... а в местната поща, зарита от телеграми към Първия, излязла заповед: „Забранено за телеграми и писма.“ (Допълнителен източник за гласа на димитровградчани: [Изложение до Политбюро, МС от гражданите на Димитровград](#) – „Ние гражданите на Димитровград, трудящи се – от цехове, рудници, кооперативни поля, канцеларии, от всички сектори на обществения живот в града“ – *като конституционен преамбюл звучи ;)* – *това може да се използва като парола за обществения дух.*)

Откъс от разговор с Асен Шопов (2024 г.): „Всички в Димитровградския театър бяха настроени в защита на представлението. Това за тях беше усещане, чувство за гордост, че те играят този материал, че коментират този скандал... Нещо, което аз тогава не можех да оценя, още съм току-що почнал работа, млад режисьор, не допускам, че въобще пипам някъде, където не трябва да пипам... Но от там, от този скандал театрален, почна фактически моята творческа ориентация. Т.е. аз вече не се занимавах с естетика в театъра, а се занимавах с публицистика. И почнах да правя неща, като „Време разделно“, като „Осъдени души“, като „От ума си тегли“ на Грибоедов, знаете го сигурно... И в този период вече съм свързан с Георги Марков с „Да се провреш под дъгата“, с пиесата му „Комунисти“.

Ясно се вижда как са заплетени отново редица „актьори“, които разгръщат много важен конфликт за житейската сцена на Димитровград (оказва се важно и за бъдещето на мнозина участници и институции). Тези „герои са: Вождът и „високите“ партийни критерии за правилно изкуство, служебните критики (публикации в Работническо дело и Народна Култура), младият и неориентиран творец (Асен Шопов като дисидент по неволя и поради несъобразителност), местните ръководители (Иван Русев, директор на театъра, а преди това кадър от ГК на Партията, който системно се застъпва за Асен Шопов. Петър Йорданов – кмета – изказването му по време на обсъждането на пиесата е много показателно – „Ние в Димитровград тази пиеса я гледаме вече по няколко пъти, целият град почти се е изнизал да я гледа...“) и местната общност, въоръжена с „високите идеали“ в защитата на „своето“, с непосредствения опит от житейската реалност. „Престъплението“ на тази пиеса е, че подхваща един

реален проблем и го представя правдиво. Критична е към властимащите. Много хубав диалог между фикция и житейска действителност. Това обяснява острата реакция на централната власт и бурната защита в Димитровград. Вторите, по подобие на героите от пиесата „Стаматов“ и „Тони“, са пренебрегнати и дезориентирани, разочаровани.

*Упадъкът, липсата на финанси за поддържането му и разграбването на парка в края на 80-те и началото на 90-те: Много показателен клип за „щастieto и хармонията“, които символизира паркът в живота на димитровградчанина: <https://www.facebook.com/bobich63/videos/681644557350193/> Езерото с лодките и големите люлки. Този идеал влиза в остър конфликт с еснафското, „меркантилизма“ и „пазара“ като символ на този тип отношения. Този болезнен конфликт между „низкото“ и „високото“ е много характерен за 90-те – чалгата и културата (*Пайнер и Духовият оркестър на града, например*). Устойчива нишка в това отношение съществува още от първите паркови пространства: веднага след 1959 г. има доклади, че е превръщан във „фуражна база“ за коне, сее се лук, тъпчат се растенията и пр.

*Приватизирането на работното място / частното стопанство / вилата:

Сатирата на местния кино клуб „Самодоволен“ 1978 г. за шефа на ТКЗС-то: повече работи на личното си стопанство и нехае за държавната работа.

07.09.1986: Справка за контрола върху заграбените земи и незаконните постройки: 686,650 дка заградени и 601 незаконни постройки. 422 са представени за узаконяване и 179 за премахване. Нарушенията са констатирани, но не е посочен виновният служител, който ги е допуснал.

Прокурорски доклад (1973): По сигнал на ППО и ОК на БКП били разкрити престъпления на Янко Стойков Янев: откраднал дъски, 40 кг. боя и 20 торби цимент, безплатно цимент, работници от СРЦ му работят безплатно - обща сума 700 лв. имотна облага. Съучастник му е бригадир от СРЦ - Кирил Колев Братанов: фалшифицирали работни листове, докато са му работили хората. Стойков осъден на 1 год., а Братанов 1 год. условно. 2) Кражба на медни отпадъци от група - 2103 кг. на стойност 3063 лв. 3) Друга група.. “сговорили се да откраднат: ел. кабел, блажна боя, водопроводни тръби, контакти, гумирани кабели, винкелно желязо, черна ламарина, неръждаема стомана - кой каквото му потрябва.” Ведомствената милиция им съдейства. 4) Доста фрапантен - управителят на почивната станция на Химкомбината във Велинград присвоява или пропилява 51 000 лева. 16 години затвор. Финансовите ревизори от Мин. на промишлеността първоначално не извършили проверката - Борис Стефанов Гошевилов е извършителят. Счетоводителите Градев и Илиев. После започват да изброяват по-системните нарушения: по време на ревизията през 1969 г. е установено, че поради невземане на достатъчно мерки по

ръководенето - управлението и стопанисването на Химкомбината са причинени щети в размер на 1 мил. 312 хил. лева - преразход на мазут, въглища, електроенергия; глоби, неустойки, денгуби. Изброяват се конкретните нарушения на конкретни служители - повечето са поради липса на контрол / приема се продукция без да се провери. б) “През последните години в Химическия комбинат са извършени и десетки други дребни кражби, авторите на някои от тях са разкрити по време на изнасянето на вещи, инструменти, материали и др. По-голяма част от дребните кражби не са разкрити. В комбината се е създал навик масово да се изнасят от работниците всякакви предмети, каквито са им необходими - правят телевизионни антени, вземат се тръби... Служителите от охраната на завода, на портала не винаги са си изпълнявали докрай своите задължения за проверка. Минаващите през портала работници и служители при покана за проверка не се съгласяват да бъдат проверявани, оказват съпротива, обиждат длъжностни лица.” Причините: тръгват от ръководството,... разпилени материали навсякъде, ... “не е създадена обстановка на нетърпимост, другарските съдилища не работят, нарушителите и разхитителите не се разобличават. Създадена е обстановка на търпимост към кражбите и разпиляванията, с което фактически крадците и лица с по-слаби задръжки се поощряват към извършване на престъпления и разпиляване. Прието е за нормално да се изнасят тръби за телевизионни антени...”

*Недоволство, съпротива и контрол: бягства през границата, анонимни надписи, вицове и мнения за казионните избори:

Контрол от Държавна сигурност: Агентурно сведение от 19 март 1976 г. агент „Сашо“: „Източникът съобщава, че негов приятел на 19 март 1976 г. към 11 часа е присъствал на разговор между шлосера от бригадата на цех „Гл. корпус“, който се е водил в ремонтната работилница. Говорило се и за заплатите и по този повод Борис Узунов, шлосер, казал: „Че Ленин, сочейки с пръст към бъдещето, не е искал да каже, че ще вървим към комунизъм, а че след време ще останем голи като пръст. А след XI конгрес [на БКП] ще останем дори без пръст.“ Справка: Борис Колев Узунов, шлосер в цех „Главен корпус“ на Химкомбината, роден ... 1936 г., живее в Димитровград. (АКРДОПБГДСБНА. Ф. (Hs)_VI, L-4, т. 2, л. 143-144)

Анонимни надписи: В 9.30 часа на 16.VIII. 1977 година дежурният старшина Панчо Запрянов от ВМ в Химкомбината съобщи, че лицето Петър Стоянов Минчев началник склад в Химкомбината, член на БКП, е сигнализирал за написан лозунг с вражеско съдържание в корпус 304. Незабавно отидох на мястото, разпитах първите очевидци Петър Стоянов Минчев и Митко Димитров Марков и установих следното: към 9 часа и 10 мин. енергетикът Митко Марков е забелязал на фундамента на бака за азотна киселина в корпус 304 ръкопечатан текст със следното съдържание: „Т. Живков е слуга на Брежнев“. „Високите цени са „грижа“ за народа. България има нужда от личности като Христо Ботев, Г. Димитров... Мили ми народе, кой изяжда труда ни? Работници издигнете своя глас. Социализмът се изражда.“ Марков е показал лозунга на Петър Минчев и последният е съобщил на дежурния от НМ. Лозунгът е написан на фундамента на бака за азотна киселина, намиращ се южно от корпус 304. Фундаментът е висок 227 см /от земята/ и е боядисан с асфалт. Диаметърът му е около 3 м.

Лозунгът е написан с бял тебешир на височина 182 см. от земята. Буквите са ръкопечатни. На 1.VIII. 1977 година Петър Минчев събщи за написан лозунг на същия фундамент със съдържание: „Ако това е комунизъм, то върнете ни фашизма.“ Минчев изтрил лозунга, за да не се чете от хората, минаващи от там и ни сигнализира. Според него шрифтът приличал на шрифта на лозунга написан на 16. VIII. 1977 година, само че тогава буквите били по-големи. Бе извършен оглед на мястото и лозунгът бе фотографиран. Следи от парчета тебешир и други материали не бяха открити. Не се установиха и следи за дактилоскопическо изследване. (АКРДОПБГДСБНА)

На 8.11.66 в Димитровград в пощенските кутии на трима граждани са пуснати листовки от неизвестни автори със следното съдържание: „Долу социализма и комунизма. ФАНТОМАС. Скоро България ще падне отново в ръцете на капиталистите. Да живее капитализма. Искаме да се избере за съветник ФАНТОМАС или правилното му име ФРЕДИЕ КЛАРК“. За разкриване на автора са набелязани мероприятия.

Коментари за казионните избори: коментари за изборите през 1966 г. по данни на ДС (разочарованието, което се вижда и в „Грешката на Авел“: „Това не са никакви избори. Няма демокрация както на Запад. Няма да се харчат държавни средства, тъй като те са монтирани. Както досегашните наши избори и тия щели да се проведат само като се преброят гласовете. Когато пишат в листата, него избират.“ Коментар на „ПЕТЪР НИКОЛОВ ЗАФИРОВ от Димитровград, „репресиран, работник пред агент „ДИМЧЕВ“ е заявил: "Какви избори са това, защо правят само разноси за хартия. Туй е само да се отбие номера. Всички са избрани предварително и те мислят, че чудо голямо правят. Какво ще ти донесат тези избори - нищо, народът си страда, тегли и цари само лъжа." ВЪЛЧО ГОСПОДИНОВ ИВАНОВ от Димитровград, миньор, безпартиен, вражески настроен пред ДВ (Доверена връзка) е казал: Това избори ли са? Готови напечатани бюлетини. Няма с кого да се бориш. Виж в другите страни е друго - както във Франция - няколко партии. Сега народа никой не го пита, той е тълпа, влачи се.“; НИКОЛА ПЕТРОВ ГРОЗЕВ от Димитровград, бивш опозиционер и съден за контрареволуционна дейност, пред аг. „БОГДАНОВ“ е казал: „Аз не държа кой ще ни управлява, дали комунисти, земеделци или фашисти, стига така да ни управляват, че джобовете ни да са пълни, на гърба си да носим дрехи като културни хора, а не да ходим като цигани. Освен това да няма този тормоз върху личността щом не си ти от тяхната партия. Ако това го постигнат комунистите, ние ще станем също комунисти.“; СТАЙКО СТАЙКОВ ГЕОРГИЕВ от Димитровград, бивш опозиционер, репресиран, служител, пред агент „ДИМЧЕВ“ е заявил: "У нас няма демократични конституционни избори. Гласуваш, не гласуваш, печелиш. Това са избори натрапени със сила на народа и периодически се провеждат, за да се отбива номера. Всичко това не е по волята на народа. Кандидатите са се въоръжили с богат език, че партията е построила чудеса – да, построила е с мъките на народа, но за нещастие народът няма никакви облаги от това строителство; ПЕТЪР НИКОЛОВ ЗАФИРОВ от Димитровград, бивш опозиционер, пред същия източник е заявил: „Къде се е видяло да избираш кандидат, без да го познаваш, натрапен ти от София. Това е една фина пародия, фалшификация на избори. Всичко е насочено към по-големи нещастия за народа и по-големи облаги за червената буржоазия.“

*Отегчените бригадири от 1981 г. – (41) Филмче на БНТ за бригада в АТЗ.

* * *

Оптимистичният изход от „кратката история“ – разговорът е най-ценен – много гласове, чуваемост, плурализъм...

Ресурс: **Колекцията от бюлетини от демократичните избори на Музея!**

Изследователи: доц. Галина Гончарова, проф. Даниел Вачков, проф. Даниела Колева, доц. Димитър Гюдуров, Димитър Щ. Димов, доц. Живко Лефтеров, Любомира Атанасова, проф. Мартин Иванов, доц. Мая Ангелова, доц. Михаил Груев, проф. Момчил Методиев, Недялка Тодорова, Николина Умурска, д-р Петя Вълкова, проф. Пламен Дойнов (Институт за изследване на близкото минало, София)

Обща редакция: Димитър Щ. Димов